

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 74 | 2020 | št. 3-4 (162) | str. 289–560

Josip Banić, *The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems (Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia during the Investiture Controversy) (Part 1)* • Ana Jenko Kovačič, *Iurium Episcopatum Liber I. poreške škofije: Predstavitev, tipološka opredelitev in analiza kodeksa* • Robert Devetak, *Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno* • Damir Globočnik, *Trubarjev spomenik v Ljubljani* • Srđan Mladenov Jovanović, *The Warmongering 'First Serbian Daily': The Daily 'Politika' during the First Balkan War of 1912-13* • Meta Remec, *Napredek, avtarkija, narod: italijanska energetska politika v Posočju (1918–1943)* • Klemen Kocjančič, *Enote in ustanove Waffen-SS v Ljubljani med letoma 1943 in 1945*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 74 | 2020 | št. 3-4 (162) | str. 289–560

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarevič (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 1. oktobra 2020.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2020: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

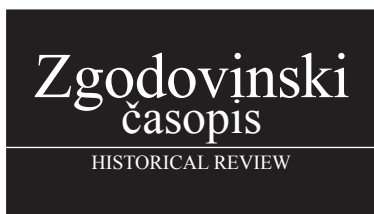
Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanj Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, november 2020

Naklada: 780 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 1, 2020.

Translated by: Saša Mlacović (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2020): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935

Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, November 2020

Print Run: 780 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>

info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Josip **Banić**, The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems
(Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia
during the Investiture Controversy) (Part 1)296–327
Skrivnost Meranije: Nove rešitve starih problemov
(Sveto rimsko cesarstvo ter Kraljevina Hrvaška -
Dalmacija v času investiturnega boja)
- Ana **Jenko Kovačič**, *Iurium Episcopaliū Liber I.* poreške škofije:
Predstavitev, tipološka opredelitev in analiza kodeksa328–359
Iurium Episcopaliū Liber I of the Bishopric of Poreč:
Presentation, Typological Definition, and Analysis of the Codex
- Robert **Devetak**, Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic
Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem
v obdobju pred prvo svetovno vojno.....360–387
Struggle for Slovene Schools and Operation of Women’s
Branches of the Sts Cyril and Methodius Society in Gorizia
and Gradisca in the Period before World War I
- Damir **Globočnik**, Trubarjev spomenik v Ljubljani388–424
Trubar Memorial in Ljubljana
- Srdan **Mladenov Jovanović**, The Warmongering ‘First Serbian Daily’:
The Daily ‘Politika’ during the First Balkan War of 1912–13426–440
Vojnohujskaški »prvi srbski dnevnik«: »Politika« v času
prve balkanske vojne 1912–13
- Meta **Remec**, Napredek, avtarkija, narod: italijanska energetska
politika v Posočju (1918–1943)442–475
Progress, Autarchy, Nation: Italian Energy Policy
in the Soča Valley (1918–1943)
- Klemen **Kocjančič**, Enote in ustanove Waffen-SS v Ljubljani med
letoma 1943 in 1945476–507
Waffen-SS Units and Institutions in Ljubljana between
1943 and 1945

Jubileji – Anniversaries

- Prof. dr. Jera Vodušek Starić - sedemdesetletnica (Damijan Guštin).....510–514
Prof. Dr. Jera Vodušek-Starič - On the Occasion of Her 70th Birthday
- Dr. Irena Gantar Godina. Jubilejni zapis ob 70-letnici (Urška Strle).....515–518
Dr Irena Gantar Godina. On the Occasion of Her 70th Birthday

Kongresi, simpoziji, društveno življenje – Congresses, Symposia, Society Events

- Šestdeset let dela Inštituta za novejšo zgodovino (Damijan Guštin)520–524
60 Years of the Institute of Contemporary History

Ocene in poročila – Reviews and Reports

- Marta Hradilová – Hana Pátková, Scritores. Písemná kultura
a její tvůrci v pozdně středověký Čechách 1300–1350.526–531
Written Culture and Its Creators in Late Medieval Bohemia
in 1300–1350 (Nataša Golob)
- Lucia Pillon, Cristiano Meneghel (ur.), Notabilia quaedam.
I diari dei notai Valentino e Matteo Dragogna (Neva Makuc).....532
- Harald Heppner, Peter Urbanitsch, Renate Zedinger (ur.), Social
Change in the Habsburg monarchy. Les transformations de
la société dans la monarchie des Habsbourg: l'époque des
Lumières (Marko Štuhec)533–536
- Petr Stehlík, Između hrvatsva i jugoslavenstva.
Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim
ideologijama 1832-1878 (Rok Stergar).....537–538
- Aleš Gabrič (ur.), Slovenski prelom 1918 (Jernej Kosi).....539–541

Philipp Ther, Europe since 1989. A History (Urška Strle).....	542–545
Andrej Studen (ur.), Mimohod blaga. Materialna kultura potrošniške družbe na Slovenskem (Bojan Balkovec).....	546–548
Marie-Janine Calic, Zgodovina Jugovzhodne Evrope (Jure Ramšak).....	549–551

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	552–555
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 74, 2020	556–560
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 74, 2020	

Razprave

Klemen Kocjančič

Enote in ustanove Waffen-SS v Ljubljani med letoma 1943 in 1945

Kocjančič Klemen, dr.; asistent-raziskovalec, Obramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, klemen.kocjancic@fdv.uni-lj.si.

Enote in ustanove Waffen-SS v Ljubljani med letoma 1943 in 1945

Zgodovinski časopis, Ljubljana 74/2020 (162), št. 3-4, str. 476–507, cit. 114

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Članek predstavlja enote in ustanove Waffen-SS, ki so bile na področju današnje Ljubljane med nemško okupacijo med letoma 1943 in 1945 v času druge svetovne vojne. Kot največje mesto v Sloveniji je bila Ljubljana zaradi geostrateškega položaja največje garnizijsko mesto za nemške okupacijske enote. V Ljubljani so bile tako nastanjene enote, ki so bile aktivno uporabljene za boj proti slovenskim partizanom in so bile tu na počitku ter popolnjevanju, kakor tudi enote, ki so bile tu ustanovljene oz. so usposabljale nove pripadnike. Prav tako so v Ljubljani delovale ustanove, ki so bile edinstvene na področju celotne Slovenije kot tudi nekdanje Jugoslavije.

Gljučne besede: druga svetovna vojna, Ljubljana, vojaške enote, Waffen-SS, nemška okupacija, narodnoosvobodilni boj

Kocjančič Klemen, BA in Theology, MA in Defence Studies, PhD in History; Research Assistant at the Defence Research Centre, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, klemen.kocjancic@fdv.uni-lj.si.

Waffen-SS Units and Institutions in Ljubljana between 1943 and 1945

Historical Review, Ljubljana 74/2020 (162), No. 3-4, pp. 476–507, 114 notes

Language: Sn., (En., Sn. En.)

The article presents Waffen-SS units and institutions in the area of modern-day Ljubljana during the German occupation in World War II, between 1943 and 1945. As Slovenia's largest city, Ljubljana was due to its geostrategic position the largest garrison town for German occupying troops. Troops actively involved in combats with Slovene partisans thus stayed in Ljubljana to rest and re-man, as did troops that were formed here and trained new members. Additionally, institutions which were unique in Slovenia and in former Yugoslavia operated in Ljubljana.

Keywords: World War II, Ljubljana, military troops, Waffen-SS, German occupation, the national liberation struggle

Med drugo svetovno vojno so na ozemlju Slovenije v sestavu nemških okupacijskih enot delovale tudi enote in ustanove Waffen-SS. Sprva so delovale le na področju Gorenjske, Spodnje Štajerske kakor tudi na področju Avstrije, kjer so bili prisotni tudi (slovenski) partizani, nato pa so s kapitulacijo Italije prišle na področje Ljubljanske pokrajine in v samo Ljubljano.

Del današnje Mestne občine Ljubljana oz. mesta Ljubljana je že med letoma 1941 in 1943 okupiral Tretji rajh (Šentvid nad Ljubljano), a po zdaj znanih podatkih v Šentvidu ni bila stacionirana nobena enota Waffen-SS.

V prvem valu nemških enot, ki so vstopile v pokrajino in se je dejansko začel že pred kapitulacijo, ni bilo enot Waffen-SS. A ko je nemški vojaški in politični vrh ugotovil, da je italijanska kapitulacija povzročila povečanje delovanja in okrepitev moči slovenskih partizanov, so se odločili, da bodo sem poslali še dodatne enote, nekatere s frontnimi izkušnjami, da bi zatrli narodnoosvobodilno gibanje.

Prihod prvih enot Waffen-SS

2. SS-tankovski korpus (*II. SS-Panzer-Korps*) v sestavi Armadne skupine B (*Armeegruppe B*) pod poveljstvom feldmaršala Erwina Rommla (1891–1944) je bil zadolžen za izvedbo razorožitev italijanskih oboroženih sil na področju severne Italije, Slovenije in Hrvaške. Korpus je ob tem imel nalogo, da zavaruje pomembne komunikacije (ceste in železniško omrežje) kot tudi najpomembnejša naselja. Poleg enot kopenske vojske (*Heer*) je esesovski korpus imel v sestavi še bataljon kraških lovcev, ki je deloval na Primorskem, ter okrepljeni 1. SS-tankovsko-grenadirski polk LSSAH (*I. SS-Panzergrenadier-Regiment I LSSAH*) iz istoimenske divizije, ki je pred tem sodelovala v bitki pri Kursku julija in avgusta 1943.

Prva divizijska enota LSSAH je v italijansko mesto Trento prišla 3. avgusta. Šestega in 7. avgusta je bila divizija poslana v dolino reke Pad, kjer se je razporedila, okrepila in popolnila z opremo ter novimi vojaki. Devetega septembra ob 1:00 zjutraj je korpus, po prejetju novice o italijanski kapitulaciji, začel zasedbo vojaško pomembnih objektov v neposredni okolici. Razoroževanje italijanskih sil je potekalo do 21. septembra, pri čemer Nemci niso naleteli na kakšen večji italijanski odpor.¹

Takoj po razglasitvi italijanske kapitulacije je korpus začel premik proti slovenskemu ozemlju, saj so partizani začeli razoroževati italijanske enote in tako prišli

¹ Lehmann, *The Leibstandarte*, 264–296.

do ogromnih količin oborožitve in vojaške opreme. Partizani so tudi zasedli številna naselja in ogrozili promet nemških sil na tem ozemlju. Dvanajstega septembra so tako pripadniki korpusa prišli v Komen, kjer so se nastanili v tamkajšnji cerkvi. V tem času so iz Italije v Nemčijo poslali tudi številne italijanske vojne ujetnike in civiliste. Iz sestave divizije LSSAH je bila izločena polkovna bojna skupina, sestavljena iz 1. SS-tankovsko-grenadirskega polka LSSAH, 1. SS-tankovsko-inženirskega bataljona, 1. čete 1. SS-tankovsko-artilerijskega polka, 1. čete 1. SS-tankovsko-lovskega bataljona (opremljen z devetimi jurišnimi topovi Marder III Ausf. H), sanitetne postaje in elementov 1. SS-tankovskega bataljona za zveze. Kljub imenu tankovsko-grenadirski polk ni bil opremljen z oklepnimi transporterji, pač pa je imel na voljo le navadna motorna vozila. Bojna skupina je bila neposredno podrejena korpusu, ki je hkrati dobil nadzor še nad drugimi enotami.²

Po bojih na t. i. goriški fronti, ki so se začeli 25. septembra, in ofenzivi proti partizanom na področju Istre, ki se je začela 1. oktobra,³ so 9. in 10. oktobra polkovne enote prodrle do zahodne obale Istre, zvečer pa so se že začele premikati proti Krškem, da bi sodelovale v večfazni operaciji *Prelom oblakov* (*Unternehmen Wolkenbruch*). Med 11. in 12. oktobrom je Rommel prestavil svoj štab iz Italije v Ljubljano; kjer se je nastanil v zaplenjenih hišah na Mirju. Tudi esesovski polk je bil preusmerjen proti Ljubljani, kamor je prišel 12. oktobra. To predstavlja tudi prvo zabeleženo prisotnost enote Waffen-SS na področju Ljubljane. Polk se v Ljubljani ni ustavil, ampak je nadaljeval pot na črti Litija–Spodnji Log–Tepe–Preska–Njivice–Radeče.⁴

Trinajstega oktobra je 16. SS-bataljon jurišnih topov (*SS-Sturmgeschütz-Abteilung 16*), ki mu je uspelo prispeti do Trsta, prav tako dobil ukaz, in sicer da se 15. oktobra premakne prek Ljubljane–Domžal–Celja–Laškega–Zidanega Mosta v Krško.⁵ To je bila druga enota Waffen-SS v Ljubljani, ki pa je mesto prav tako le prečkala, pri čemer so prisotnost enot Waffen-SS v Ljubljani opazili tudi partizanski obveščevalci. Že 15. oktobra so namreč poročali, da »v Ljubljano pride Hitlerjeva SS divizija«.⁶

² ARS, SI AS 1827, t. e. 22, prijava št. 485, nedatirano; Di Giusto, *I reparti Panzer*, 60; Ferenc, *Vseljudska vstaja*; isti, *Kapitulacija Italije*; Makuc, *In gnojili boste nemško zemljo*, 15–16; Lehmann, *The Leibstandarte*, 298–299; Štampohar, *Zlom Italije*, 595–597.

³ ARS, SI AS 1827, t. e. 22, prijava št. 796, nedatirano; Bundesarchiv (dalje BArch), RH 10 Generalinspekteur der Panzertruppen (dalje RH 10), 310, poročilo poveljstvo 2. SS-tankovskega korpusa, z dne 1. oktobra 1943; Di Giusto, *Operationszone Adriatische Küstenland*, 81–99; Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 375–403; Isaković, *Kosovelova brigada*, 42–43; Lehmann, *The Leibstandarte*, 299–302; NARA, RG 242, T354, R-606, Frame 000145-000179; »Kriegstagebuch Nr. 7«. O goriški fronti glej: Martelanc, *Goriška fronta 1943*.

⁴ ARS, SI AS 1483 Centralni komite Varnostno obveščevalne službe Slovenije, 1942–1944 (dalje SI AS 1483), t. e. 4, »Nekaj glede Nemcev«, z dne 18. oktobra 1943; Blood, *Hitler's Bandit Hunters*, 254; Di Giusto, *Operationszone Adriatische Küstenland*, 99–100; Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 404–405; Lehmann, *The Leibstandarte*, 302; NARA, RG 242, T354, R-606, Frame 000183–000185; »Kriegstagebuch Nr. 7«; Strle, *Tomšičeva brigada: 1943*, 1989. O operaciji prim. Stepančič, *Nemačka ofanziva »Prolom oblaka«: I in II etapa*; isti, *Nemačka ofanziva »Prolom oblaka«: Tretja etapa*.

⁵ Lehmann, *The Leibstandarte*, 302.

⁶ ARS, SI AS 1483, t. e. 4, »Nekaj glede Nemcev«, z dne 18. oktobra 1943; Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 457; Lehmann, *The Leibstandarte*, 303.

Osemindvajsetega oktobra sta bila polkovna skupina in bataljon jurišnih topov izločena iz sestave 2. SS-tankovskega korpusa. Posledično nobena ni sodelovala v tretji fazi operacije Prelom oblakov. Kljub temu sta tega dne (28. oktobra) padla najmanj dva pripadnika 13. čete 1. SS-tankovsko-grenadirskega polka, ki sta bila nato pokopana v Litiji. Polkovna skupina je 29. oktobra v celoti prišla v Ljubljano, nakar sta obe enoti do 1. novembra morali priti do Celja, od koder sta bili preko železnice poslani proti vzhodu. Preostala divizija je istočasno zapustila Italijo in prek Slovenije ter Avstrije odpotovala proti Ukrajini.⁷

Sledila je operacija *Kap* (*Unternehmen Traufe*), ki se je začela 13. novembra s ciljem uničenja partizanskih sil na območju med Idrijco, Bačo in Savo, Bohinjem, Ljubljano, Vrhniko, Logatcem in Idrijo. Na dan začetka ofenzive je bil štab 2. SS-tankovskega korpusa še vedno v Ljubljani, od koder je usmerjal delovanje podrejenih enot na področju severne Primorske in Gorenjske. Operacija, ki je bila končana 22. novembra, ni dosegla svojega cilja (uničenja Triglavske divizije), je pa Vojkova brigada izgubila skoraj polovico moštva (od tega je bila polovica »razhajkanih« novincev).⁸ To je bila tudi zadnja operativna akcija, ki jo je 2. SS-tankovski korpus vodil na prostoru Slovenije, saj je to območje zapustil že ob koncu novembra oz. na začetku decembra. Prva prisotnost enot Waffen-SS v Sloveniji je bila kratkotrajna, pri čemer je večina enot le prečkala Ljubljano na poti proti svojim ciljem, medtem ko je samo poveljstvo bilo nastanjeno v Ljubljani za del trajanje ofenzivnega delovanja.

Ustanovitev esesovske divizije

V Ljubljani (in okolici) so bile tudi enote 16. SS-tankovsko-grenadirske divizije »Reichsführer-SS« (*16. SS-Panzergranadier-Division* »Reichsführer-SS«) v času ustanovitve divizije. Jedro divizije je predstavljala SS-jurišna brigada »Reichsführer-SS« (*SS-Sturmbrigade* »Reichsführer-SS«), ki se je do tedaj borila na Korziki. Tretjega oktobra 1943 je Hitler izdal ukaz o ustanovitvi divizije, ki je vse do 22. oktobra imela častno ime »Der Reichsführer-SS« (nato pa le »Reichsführer-SS«; oboje »Državni vodja SS«). Tega dne je dobila tudi zaporedno številko (16.), nakar se je ustanovitev divizije začela 15. novembra t. l., in to na širšem območju Ljubljane; nekateri viri navajajo, da so bili deli divizije nameščeni tudi v Logatcu, kar pa ni potrjeno.⁹

Divizijski štab je bil v Ljubljani, 16. SS-tankovsko-izvidniški bataljon v Kamniku in Domžalah, 16. SS-tankovski bataljon v Škofji Loki in Kranju, 16. SS-bataljon jurišnih topov in 16. SS-tankovsko-lovski bataljon v Kranju, 35. SS-tankovsko-grenadirski polk v Ljubljani, Škofji Loki in Kranju, 36. SS-tankovsko-grenadirski polk v Ljubljani in Kranju, 16. SS-artilerijski polk v Ljubljani, Šentvidu nad Ljubljano, Vrhniki in

⁷ Inštitut za novejšo zgodovino Slovenije, zapuščina dr. Toneta Ferenc (dalje INZS), Nemška okupacija 154, »Verzeichnis über gefallenen Soldaten, welche an den Friedhofs in Littai beerdigt sind«, nedatirano; Di Giusto, *Operationszone Adriatische Küstenland*, 136; Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 517; Lehmann, *The Leibstandarte*, 304–306.

⁸ Di Giusto, *Operationszone Adriatische Küstenland*, 142; Križnar, *Osvobojeno ozemlje na Gorenjskem*, 15–16. Prim. Petelin, *Gradnikova brigada*, 141–157.

⁹ Lah, *Ljubljanska brigada*, 137; *Truppenkameradschaft, Im gleichen Schritt und Tritt*, 61.

Verdu, 16. SS-protiletalski bataljon v Ljubljani in Borovnici ter 16. SS-inženirski bataljon, 16. SS-bataljon za zveze in 16. SS-sanitetni bataljon v Ljubljani.¹⁰

Večina divizijskih enot je čas v Sloveniji izkoristila za oblikovanje in organizacijo, pri čemer vojaki niso smeli zapuščati vojašnic zaradi nevarnosti partizanskega napada. Kljub temu je prišlo do primerov, ko so bili stražarji pri ljubljanski domobranski vojašnici tarča posameznih strelcev. Prav tako je neke noči prišlo do kraje tridnevne oskrbe celotnega bataljona. Medtem ko je bilo moštvo nastanjeno po treh vojašnicah po Ljubljani, so bili častniki nastanjeni v hotelu Metropol pri železniški postaji.¹¹

V Ljubljani je bilo organizirano sestavljanje enot, praktično usposabljanje pa so izvajali v okolici Škofje Loke. Sedmega januarja je tako v Škofjo Loko prišlo okoli »500 SS Panzergrenadirjev«, ki so takoj po prihodu po mestu naredili »propagandni pohod s petjem«. Naslednji dan je prišlo v mesto še štiristo esesovcev, ki so bili namenjeni naprej v Selško dolino. Tam so posamezni vojaki prišli v bojni stik s partizani, pri čemer so utrpeli tudi izgube; ranjenci so bili poslani v ljubljanski SS-lazaret.¹²

Sredi januarja so partizani potrdili prisotnost 350 esesovcev v Šentvidu nad Ljubljano, ki so bili med drugimi madžarske, srbske in romunske narodnosti.¹³ Pripadniki protioklepne čete 36. SS-polka so vsak dan zapustili domobransko vojašnico in odšli peš proti Tomačevemu, pri čemer so s seboj vlekli protioklepne topove.¹⁴

Konec februarja je bilo v belgijski vojašnici okoli tisoč rekrutov in v domobranski še dodatnih 1.800. Poleg tega je bilo »v Šiški po privatnih hišah in šolah« nastanjenih še za cel bataljon vojakov; tj. okoli 700 vojakov. Štiriindvajsetega februarja so iz Ljubljane proti Italiji poslali dvainpetdeset 2- do 3-tonskih avtomobilov; s tem so partizanski obveščevalci dejansko zabeležili začetek odhoda 16. SS-divizije s slovenskega ozemlja.¹⁵

Konec maja 1944 je bil del divizije poslan na Madžarsko kot okupacijska sila; prek Ljubljane so transporti potekali med 25. majem in 6. junijem. Večji del divizije je bil še vedno v Italiji, kamor se je pozneje preselila celotna divizija. Sredi maja 1944 je bil divizijski štab v Gorici in sredi julija v Veroni.¹⁶

Februarja 1945 je bila divizija prek Slovenije ponovno poslana na madžarsko fronto, vzpostavljeno ob reki Muri.¹⁷

¹⁰ Ferenc, Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja, 202; Truppenkameradschaft, *Im gleichen Schritt und Tritt*, 72–89.

¹¹ Truppenkameradschaft, *Im gleichen Schritt und Tritt*, 97, 99.

¹² ARS, SI AS 1843 Brigade enaintridesete divizije, 1943–1945 (dalje SI AS 1843), t. e. 4, poročilo obveščevalnega odseka Prešernove brigade št. 12, z dne 9. januarja 1944; ARS, SI AS 1843, t. e. 4, poročilo obveščevalnega odseka Prešernove brigade št. 13, z dne 9. januarja 1944; Truppenkameradschaft, *Im gleichen Schritt und Tritt*, 101.

¹³ ARS, SI AS 1851, poročilo Centralne komisije Varnostnoobveščevalne službe (dalje CK VOS), z dne 11. januarja 1944.

¹⁴ Truppenkameradschaft, *Im gleichen Schritt und Tritt*, 101.

¹⁵ ARS, SI AS 1851, t. e. 73, »Vojaške novice iz Ljubljane«, nedatirano.

¹⁶ ARS, SI AS 1848, t. e. 22, odgovor OC 9. korpusa OBOD-u, z dne 13. julija 1944; ARS, SI AS 1851, t. e. 73, »Prejeto od IX. Korpusa dne 15. 5. 1944 ob 12 uri.«; ARS, SI AS, 1851, t. e. 73, »Vojaško in politično poročilo dne 16. julija«; Truppenkameradschaft, *Im gleichen Schritt und Tritt*, 197.

¹⁷ Truppenkameradschaft, *Im gleichen Schritt und Tritt*, 715–716.

Esesovska vojaška bolnišnica

Druga najpomembnejša ustanova Waffen-SS, ki je bila na današnjem slovenskem ozemlju (natančneje v Ljubljani), je bila SS-vojaška bolnišnica Ljubljana (*SS-Lazarett Laibach*; tudi lazaret).¹⁸

Prvi dokumenti o esesovski vojaški bolnišnici segajo v sredino novembra 1943, ko je bilo mestno poglavarstvo v Ljubljani obveščeno, da bo vojaška uprava »zasedla Licej in Mladiko ter napravila tamkaj vojni lazaret«. ¹⁹ V teh dveh zgradbah, ki sta bili pred vojno namenjeni šoli oz. internatu, je bila že v času italijanske okupacije Ljubljane njihova vojaška bolnišnica (kot tudi v času prve svetovne vojne). Ob kapitulaciji so Italijani poškodovali notranjo opremo, zato je mestno poglavarstvo ukazalo popravilo električne napeljave ter razbitih/manjkajočih okenskih stekel.²⁰

Konec novembra so poročali, da je v Ljubljano že prišla »vojaška bolnica, ki pa se trenutno še ni vselila, ker se izvršujejo v obeh poslopih popravila«. Toda nekaj dni zatem se je esesovski lazaret že vselil v obe zgradbi, pri čemer so za svoje namene zaplenili tudi tamkajšnje pohištvo.²¹ Ob izdaji potrdila s strani bolnišnice je razviden tudi pečat enote, ki se glasi »Sanitätsweßen der Waffen-SS / SS-Lazarett Dnjeprpetrowsk«. Bližnjo Ebenspangerjevo vilo so zasegli kot bivališče esesovskih zdravnikov.²² Ker je bila to edina specializirana nemška vojaška bolnišnica na slovenskem ozemlju, so, poleg liceja in Mladike, zasedli celotno vojno bolnišnico v Mostah in večji del bolnišnice za duševne bolezni na Studencu, kjer so ostali le najtežji bolniki.²³

Maja 1944 so partizanski obveščevalci zabeležili, da je v stavbi današnje poljanske gimnazije (predvojne I. državne ženske gimnazije) »sanitetna postojanka

¹⁸ Trenutno ne obstaja nobeno delo o tej vojaški bolnišnici. Najbližje je prispevek Blaža Ivanca, ki pa se bolj ukvarja s povojno usodo bolnikov. Prim.: Ivanc, *Vojna bolnišnica v Ljubljani*, 22–45.

¹⁹ Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Ljubljani (dalje ZAL LJU), fond 489 Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura (dalje 489), »Licej in Mladika – popravilo šip in električne napeljave«, z dne 16. novembra 1943.

²⁰ Šimac, *Vojaška zdravstvena in duhovna oskrba*, 96; Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Ljubljani (dalje ZAL LJU), fond 489 Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura (dalje 489), »Licej in Mladika – popravilo šip in električne napeljave«, z dne 16. novembra 1943. O usodi ljubljanskih šol med vojno glej: Šorn, *V ljubljanskih šolah*, 297–317.

²¹ ZAL LJU, 489, »Zasedba šol. poslopjij po vojnih-pristojbina za elektriko in vodarino«, z dne 23. novembra 1943; ZAL LJU, 489, obvestilo o zaseženem pohištvu, z dne 29. novembra 1943.

²² Zupančič, *Pokalo je in kresala so se mnenja*, 114.

²³ Kanoni, *Od blaznice do klinike*, 20; isti, *Moj oče, psihiater Kanoni*, 212–213; Rijavec, *Ljubljanske bolnišnice*, 49. Pri tem je zanimivo, da je bilo slovensko bolnišnično osebje na Studencu večinoma včlanjeno v OF, kar je pomenilo, da so bolnišnico lahko izkoriščali za zdravljenje ranjenih in bolnih partizanov ter prehajanje ilegalcev prek blokov na ljubljanskem obroču; vse pod krinko psihiatričnih bolnikov. Prav tako so v bolnišnici skrivali sanitetni in drug uporaben material (vključno z eksplozivom), ki so ga nato pošiljali partizanom. (ARS, SI AS 1877, t. e. 40, »Prestopki, ki jih je zagrešil dr. Gerlovič Franc (...)«, nedatirano; ARS, SI AS 1877, t. e. 40, poročilo Luke Milharčiča, z dne 12. novembra 1943; Darovec, *Milčinski in Škerbinek, Psihiatrični zavod in njegovi pacienti*, 188.)

SS brez orožja«, ki so jo oskrbeli s petimi tovornjaki sanitetnega materiala. Na začetku maja je nemška inšpekcija obiskala prostore šole v Šentvidu nad Ljubljano, kjer so zdravili več vojakov z meningitisom, zaradi česar so partizanski obveščevalci skleпали, da bodo tudi v Šentvidu »Nemci ustanovili bolnico«.²⁴

Na začetku julija t. l. so partizanski obveščevalci ugotovili, da so v vili Mon Plaisir na Bledu vzpostavili esesovsko okrevalni dom (*SS-Erholungsheim*), namenjen okrevanju pripadnikov (Waffen-)SS in policije. Dom je bil dislocirana enota ljubljanskega lazareta, prva izven Ljubljane, pri čemer je skrbel za okoli 60 rekonvalescentov.²⁵

Zaradi poteka vojne in vse večjih potreb po zdravstveni oskrbi so v Ljubljani začeli uporabljati še druge objekte: del uršulinske šole na Šubičevi (za administracijo), neidentificirani stavbi na Erjavčevi in Tyrševi cesti ter zgradbo današnje bežigradske gimnazije (predvojne III. državne realne gimnazije). Dalje so partizanski obveščevalci zabeležili prisotnost delov bolnišnice tudi na Knafljevi ulici 13 (današnji Dvoržakovi), kjer so bile »pisarne višjih upravnikov in zdravnikov«.²⁶

Zaradi vse večjih potreb po nastanitvi ranjenih in okrevajočih vojakov so Nemci iskali nove lokacije za dislocirane enote. Petindvajsetega oktobra t. l. je 1. četa Jeseniško-bohinjskega odreda NOV in POJ pospremila dva minerja, da sta uničila hotel Erika v Kranjski Gori, saj je partizanska obveščevalna služba pridobila informacije, da so v hotelu nameravali ustanoviti »bolnišnico za ranjene esesovce«. Minerja nista hotela uničiti celotnega hotela, zato sta minirala le centralno kurjavo in eno steno, s čimer je bil hotel neuporaben.²⁷

Petnajstega novembra 1944 je iz poljskega Holma (nemško *Cholm*) na Bled prišel nekdanji esesovski lazarlet in se nastanil v Grand Hotelu Toplice. Holmski lazarlet je bil ustanovljen kot mobilna vojaška bolnišnica esesovske nizozemske prostovoljne legije (*SS-Feldlazarett, SS-Freiwilligen Legion »Niederland«*), zato so bile v lazaretu tudi nizozemske in nordijske medicinske sestre. Od oktobra 1943 do julija 1944 je bil lazarlet v Holmu, nato pa so ga zaradi prodora sovjetskih sil umaknili v Slovenijo. Po prihodu je bil vključen v sestavo ljubljanskega lazareta kot dislocirana enota (*SS-Lazarett-Abteilung*). Poleg zdravstvenega osebja (nemškega

²⁴ ARS, SIAS 1848, t. e. 33, poročilo Roka za Oblastni komite KPS za Slovensko Primorje, z dne 10. maja 1944; ARS, SIAS 1931, t. e. 603, situacijsko poročilo št. 17 OC štaba 9. korpusa, z dne 23. maja 1944; Arhiv Slovenskega šolskega muzeja (dalje ASSM), fond Osnovne šole, šk. L: Ljubljana (Bežigrad, Center, Moste – Polje), mapa OŠ Franc Rozman-Stane, Ljubljana Šentvid, Prušnikova 85, »Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne za Slovenski šolski muzej«, z dne 26. avgusta 1946.

²⁵ ARS, SIAS 1848, t. e. 26, situacijsko poročilo št. 174 OC Ljubnik, z dne 5. julija 1944; Janša-Zorn, Zgodovina blejskega turizma, 189.

²⁶ ARS, SIAS 1848, t. e. 26, »Seznam: Nastavitve vojaških osebnih in magacinskih objektov v Ljubljani«, z dne 31. oktobra 1944; ARS, SIAS 1851, t. e. 79, pregled nemško-zasedenih zgradb v Ljubljani, nedatirano; Kranjec, Pol stoletja III. ljubljanske gimnazije, 113; Škerl, *Ljubljanske srednje šole v letih 1941 – 1945*, 171–172, 229. Tyrševa cesta je bila leta 1952 preimenovana v Titovo cesto, nato pa leta 1991 v Dunajsko in Slovensko cesto (Valenčič, *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*, 225).

²⁷ Pavlin, *Jeseniško-bohinjski odred*, 95.

in nordijskega rodu) so na Bled prišli tudi sovjetski pomočniki. Ob prihodu so prevzeli hotelsko osebje in zaposlili še dodatne strežnike, pomožne bolničarje in drugo osebje slovenskega, italijanskega in avstrijskega rodu.²⁸

V ljubljanskih izpostavah lazareta so, poleg nemških zdravnikov ter bolniških sester, prav tako delovale nekatere tujerodne sestre (npr. srbske leta 1945) kot tudi slovenski domobranci (vzdrževalci, pomožni bolničarji). Vse skupaj je v vseh izpostavah ljubljanskega lazareta delovalo med 400 in 550 oseb zdravstvenega in pomožnega osebja.²⁹

Konec leta 1944 je esesovska vojna bolnišnica v Ljubljani tako imela naslednje dele:

- glavni oddelek v Liceju in Mladiki (administracija, očesna ordinacija, internistični oddelek, rentgenski oddelek, lekarna);
- 1. dislocirani oddelek (*Teillazarett*) v Mostah (kirurški oddelek),
- 2. dislocirani oddelek na Studencu (infekcijski in ženski oddelek),
- 3. dislocirani oddelek za Bežigradom (otorinolaringološki oddelek ter oddelek za lažje bolnike),
- 4. dislocirani oddelek na Bledu z okrevališčem.³⁰

Kot osrednja vojaško-zdravstvena ustanova v Sloveniji so v lazaretu zdravili vse pripadnike nemških oboroženih sil in njihovih zaveznikov, ki so bili na slovenskih tleh (predvsem so sem pošiljali hude ranjence, ki so potrebovali specialistično, kirurško obravnavo). Tako so poleg Nemcev in Slovencev tu zdravili še srbske, hrvaške, ukrajinske, italijanske, grške in vojake drugih narodnosti. Pripadniki Slovenskega narodno-varnostnega zbora (SNVZ), ki so bili poslani na zdravljenje v Ljubljano, so bili za čas zdravljenja in okrevanja formalno sprejeti v Slovensko domobranstvo, kjer so bili »na hrani in dekadi«; kar pomeni, da so bili plačani kot pripadniki Slovenskega domobranstva.³¹

Petindvajsetega decembra t. l. so zavezniška letala napadla »v Ljubljani bolnico – umobolnico, ker se je nahajala v njej vojaška bolnica«. Partizani ob tem napadu niso poročali o nobeni škodi oz. žrtvah.³² Konec januarja 1945 so v blejski dislocirani enoti v hotelu Toplice delovali trije esesovski zdravniki, ki jim je pomagalo šest bolničark. Le deset članov osebja je skrbelo za okoli 200 lažjih bolnikov. Sredi marca t. l. so razpustili policijski lazaret, ki je deloval v

²⁸ ARS, SI AS 1605, t. e. 84, popisi delavcev v SS-lazaretu v Grand Hotelu; nedatirano; ARS, SI AS 1848, t. e. 28, zapisnik zaslišanja Anatolija Worka, z dne 6. marca 1945; ARS, SI AS 1848, t. e. 28, zapisnik zaslišanja Petra Kačerge, z dne 6. marca 1945; ARS, SI AS 1851, t. e. 100, 14-dnevno poročilo OT Triglav 3, z dne 20. januarja 1945; Benedik, Nemški okupatorji v blejskih hotelih, 97; Meinsma, The history of SS-Freiwilligen-Panzer-Grenadier-Brigade/Division »Nederland«.

²⁹ ARS, SI AS 1877, t. e. 3, obvestilo o dodelitvi dveh domobrancev za oskrbo konj v Mostah, z dne 26. oktobra 1944; ARS, SI AS 1877, t. e. 3, »Beförderungsvorschlag bei dem slovenischen Landeschützen Demšar«, z dne 10. januarja 1945; ARS, SI AS 1931, t. e. 603, zapisnik zaslišanja Milana Arambašiča, z dne 15. januarja 1945; Pfeiffer, SS-Lazarett Laibach, 4.

³⁰ Ivanc, Vojna bolnišnica, 24–25; Pfeiffer, SS-Lazarett, 4–5.

³¹ ARS, SI AS 1878, t. e. 7, dopis poveljnika Skupine varnostnih straž Postojna poveljstvu SD v Ljubljani, z dne 18. julija 1944; Ivanc, Vojna bolnišnica, 23.

³² ARS, SI AS 1851, t. e. 74, obveščevalni zapiski za Ljubljano, z dne 5. januarja 1945.

dveh blejskih hotelih Toplice in Splendid, ter ga delno priključili blejski enoti esesovskega lazareta.³³

Aprila 1945 so začeli evakuacijo (nemških) bolnikov in ranjencev (kot tudi pomembnejše medicinske opreme) iz Ljubljane oz. Bleda v celovško esesovsko bolnišnico. Hkrati so zaradi prostorske stiske začeli vojne bolnike in ranjence premeščati še v ljubljansko splošno bolnišnico, v domobransko ambulanto v Vegovi ulici ter na Ljubljanski grad, kjer je bilo domobransko okrevališče. Desetega aprila so na Bled pripeljali »iz neznane smeri 265 ranjencev«, medtem ko so 28. aprila v Ljubljano pripeljali nemške ranjence iz Zagreba. V zadnjih dneh aprila so tako na Bled pripeljali okoli 1200 ranjencev, kar je presevalo kapacitete Bleda. Tako so ranjence nastanili tudi v Radovljici in okolici (454), v Kranju (okoli 500) ter v Škofji Loki (okoli 700).³⁴

Tridesetega aprila t. l. so bili ljubljanski deli vojne bolnišnice v: Liceju in Mladiki, vili Wettach (na Cesti na Rožnik, kjer je bila administracija),³⁵ v bežigradski gimnaziji, mestnem zavetišču v Trnovem ter v Mostah in na Studencu.³⁶

V zadnjih dneh vojne so iz ljubljanskega esesovskega lazareta (ter bližnjega domobranskega Invalidskega doma) evakuirali ranjence, bolnike in vojne invalide (ter zdravniško osebje in civiliste) tudi s pomočjo več sanitetnih vlakov, ki so Ljubljano zapustili 5., 6., 7. in 8. maja. Toda niti enemu od teh vlakov ni uspelo prek Kranja in Jesenic doseči Avstrije, saj so jih že prej zajeli partizani. Večina ranjencev in spremljajočih oseb je bila vrnjena v ljubljanske Moste, od koder so bili poslani v šentviške Škofove zavode, kjer je bilo vzpostavljeno glavno taborišče za vojne ujetnike. Pozneje so ti ranjenci in bolniki delili usodo drugih usmrčenih v Brezarjevem breznu nad Podutikom oz. v Kočevskem rogu.³⁷

Več sreče je imelo okoli štirideset lahkkih ranjencev, ki so se pridružili skupini okoli 30 pripadnikov esesovske podčastniške šole ter oskrbovalni enoti 4. policijskega motoriziranega bataljona (*Polizei-Motorisierte-Abteilung 4*), ki so Ljubljano zapustili 9. maja. Že v Šentvidu so se prvič spopadli s partizani (in imeli enega ranjenega), a so izsilili prehod proti Kranju, kjer je sledil večji spopad (mrtve so pokopali na kranjskem pokopališču). Vseeno jim je uspelo nadaljevati pot čez ljubeljski prelaz in, tudi s pomočjo dela 7. SS-divizije »Prinz Eugen«, 11. maja 1945 so prišli v Celovec. Tu jih je razorožila britanska 6. oklepna divizija.³⁸

³³ ARS, SI AS 1846 Brigade tridesete divizije, 1943–1945 (dalje SI AS 1846), t. e. 4, situacijsko poročilo št. 44 OC štaba 2. brigade Narodne obrambe, z dne 31. januarja 1945; ARS, SI AS 1851, t. e. 96, situacijsko poročilo št. I/466 OC 31. divizije, z dne 25. januarja 1945; ARS, SI AS 1851, t. e. 103, »informacijsko poročilo šte. 26« OC Komande gorenjskega vojnega področja, z dne 12. marca 1945.

³⁴ ARS, SI AS 1848, t. e. 23, poročilo angleški vojni misiji OC štaba 9. korpusa, z dne 15. aprila 1945; BA-MA, N 756, Wolfgang Vopersal, SS-Hauptlazarett Laibach; Ivanc, Vojna bolnišnica, 25; Križnar, Škofjeloško okrožje, 321.

³⁵ Danes je v vili veleposlaništvo Združenih držav Amerike.

³⁶ ARS, SI AS 1876, t. e. 3, »Objekti, v katerih so nastanjene Edinice nemške vojske in orožja SS«, z dne 1. maja 1945.

³⁷ Ivanc, Vojna bolnišnica, 25–45; Šturm, Življenjske usode nekaterih večjih skupin, 67–77.

³⁸ Pfeiffer, SS-Lazarett, 7.

Esesovska podčastniška šola

Ena izmed najpomembnejših enot Waffen-SS v Ljubljani med drugo svetovno vojno je bila esesovska podčastniška šola, ki je bila premeščena iz poljskega Poznanja (nemško *Posen*, današnji *Poznań*) oz. bližnje vasi Owińska (nemško *Treskau*). Tam je bila ustanovljena 1. oktobra 1942 kot *SS-Unterführerschule Posen-Treskau*.³⁹

Šele 18. aprila 1943 je usposabljanje začela prva generacija kandidatov za prihodnje podčastnike, nakar naj bi po zaključku usposabljanja prve generacije (julij–november 1943) šolo premestili v Ljubljano. Postopek selitve je bil dolgotrajen, saj je zadnji kontingent Poljsko zapustil šele aprila 1944.⁴⁰ Ob prihodu v Ljubljano (in vse do konca vojne) je bil poveljnik šole *SS-Obersturmbannführer* Max Schimmelpfennig (1896–1982). V času delovanja v Ljubljani je šola imela naziv *SS in Waffen-SS podčastniška šola Ljubljana (SS- und Waffen-Unterführerschule Laibach)*.⁴¹

Prvi partizanski zapisi o novi okupatorski enoti oz. ustanovi v Ljubljani so s konca maja 1944, ko so obveščevalci poročali, da sta v šoli na Rakovniku dve četi podčastniške šole, namenjeni za usposabljanje voznikov. Vsaka je štela okoli 150 mož, pri čemer je bila morala kandidatov slaba. Zaradi varčevanja z gorivom so se kandidati po Ljubljani vozili s tramvajem. Obveščevalci so prav tako poročali, da se kandidati, ki so bili na trimesečnem tečaju, »silno boje partizanov«. ⁴² Ob istem času je prišlo na bloku Rudnik 6 do incidenta med domobranci na stražarski službi ter šestimi nemškimi podčastniki »iz podoficirske šole na Rakovniku«, ki so bili »pijani, streljali so in razgrajali po cesti«. Pri tem so razbili več steklenih oken na Rudniku, razbijali v dveh gostilnah ter nadlegovali navzoče civiliste. Pijani esesovci so nato še streljali na stražarje na bloku, zaradi česar so domobranci »takoj odprli ogenj iz strojnice z bloka«. Ko so nemški podčastniki prenehali streljati, so jih domobranci spustili noter prek bloka, a so nato še nadaljevali razgrajanje po Dolenjski cesti.⁴³

Poleg usposabljanja bodočih esesovskih podčastnikov so 1. julija 1944 začeli usposabljati podčastnike Slovenskega domobranstva. Tega dne se je namreč začel izvajati prvi šesttedenski podčastniški tečaj, na katerega so poslali podčastnike in sposobne domobrance, ki so se do sedaj izkazali v borbi in po svojih duševnih

³⁹ Pfeiffer, *Die SS-Unterführer-Schule*, 1–8; Tiergartenstrass 4 Association, *Owinska Asylum and Fort VII*, 2009, http://tiergartenstrasse4.org/Owinska_Asylum_and_Fort_VII.html (pridobljeno 27. decembra 2016).

⁴⁰ Zaradi pomanjkanja virov je trenutno še nemogoče natančno ugotoviti, kdaj točno je esesovska podčastniška šola zapustila Poljsko in (dejansko) prišla v Ljubljano. Velik razpon (med julijem 1943 in majem 1944) je posledica neujemanja fragmentarnih virov iz tega obdobja.

⁴¹ ARS, SI AS 1641 SS podoficirska šola Ljubljana, 1943–1945 (dalje SI AS 1641), t. e. 1, »Verzeichnig der Führer der SS-u. Waffnen-Unterführerschule Laibach«, nedatirano; Michaelis, *Die Gebirgs-Divisionen der Waffen-SS*, 190; Pfeiffer, *Die SS-Unterführer-Schule*, 8, 14–22.

⁴² ARS, SI AS 1848, t. e. 33, obveščevalno poročilo Roka oblastnemu komiteju KPS za Slovensko Primorje«, z dne 30. aprila 1944; ARS, SI AS 1848, t. e. 33, obveščevalno poročilo Roka oblastnemu komiteju KPS za Slovensko Primorje«, z dne 10. maja 1944.

⁴³ ARS, SI AS 1877 Slovensko domobranstvo, 1943–1945 (dalje SI AS 1877), t. e. 44, dnevno poročilo OC SD, z dne 21. maja 1944.

sposobnostih, pri čemer so morali biti kandidati visoki najmanj 170 centimetrov. Na začetku novembra t. l. je bilo zaključeno usposabljanje, nakar so nekateri absolventi ostali pri podčastniški šoli kot inštruktorji (za preostale domobranske tečaje).⁴⁴

Na začetku julija 1944 so partizanski obveščevalci zabeležili, da je v podčastniški šoli okoli tisoč esesovcev, ki prihajajo iz divizij oz. polkov »Langemarck«, »Totenkopf«, »Der Führer«, »Deutschland«, »Reinhard Heydrich«, »Polizei« in »Nordland«. Slednje enote so lahko identificirali zahvaljujoč narokavnim trakovom, ki so izkazovali pripadnost določeni enoti.⁴⁵

Med šolanjem so kandidati redko zapuščali vojašnice. Največkrat so tujim pripadnikom ob nedeljah dovolili izhod za obisk cerkve, razen če niso imeli načrtovane aktivnosti. Pri tem so lahko vojašnico zapustili le v skupini (2–4 vojaki) ter z osebnim orožjem (pištolo). Večino usposabljanja so opravili znotraj ljubljanskega obroča oz. v neposredni bližini. Včasih so se odpravili na daljše pohode, 5–10 kilometrov izven Ljubljane. Ukrajinec Jaroslaw Wenger, ki je bil na ljubljanski podčastniški šoli med julijem in novembrom 1944, se spominja, da so njegov alarmni vod (*Alarmzug*) vsaka dva tedna prepeljali v Trst, kjer naj bi sodelovali v obrambi pred zavezniškim izkrcanjem.⁴⁶

Avgusta 1944 so obveščevalci potrdili, da je v belgijski vojašnici podčastniška šola. Ugotovili so, da se tam šolajo domobranski, estonski in letonski kandidati, pri čemer ima šola 11 čet (vsaka po 150 pripadnikov). Isti mesec je bil poveljnik šole Schimmelpfennig imenovan za bojnega poveljnika (*Kampfkommandant*) Ljubljane, pri čemer je imel »diktatorska pooblastila«. Sedež je imel v gradu Tivoli. Načrt za obrambo Ljubljane je narekoval razdelitev prestolnice na šest obrambnih območij ter vrsto ukrepov v primeru napada na Ljubljano. Nov incident med osebjem šole in domobranci se je zgodil konec oktobra, ob zavezniškem letalskem napadu na Ljubljano, ko je Schimmelpfennig »dal alarm, da so Angleži vrgli padalce, nekemu oficirju pa nalog, da odstrani vodje domobrancev.« Kdo so bili »vodje domobrancev«, ni jasno. Prav tako lahko z veliko verjetnostjo zaključimo, da ta ukaz dejansko ni bil izveden, saj nimamo nobenih poročil o aretacijah domobranskih častnikov, poveljnikov iz tega časa.⁴⁷

Največ podatkov o šoli in delovanju so partizanski obveščevalci pridobili s pomočjo dezertarjev. V drugi polovici novembra 1944 so tako zaslišali štiri dezertarje. Prvi je razkril, da je imela 13. četa šole pet častnikov, 12 podčastnikov

⁴⁴ ARS, SI AS 1877, t. e. 2, zaupna odredba poveljnika Organizacijskega štaba SD št. 3205; z dne 21. junija 1944; ARS, SI AS 1877, t. e. 3, zaupna odredba poveljnika Organizacijskega štaba SD št. 5771; z dne 5. novembra 1944. Glej tudi *Slovensko domobranstvo* (Ljubljana), 26. oktober 1944. Prim. Kladnik, *Slovenska partizanska in domobranska vojska*, 139–140.

⁴⁵ ARS, SI AS 1851, t. e. 64, poročilo obveščevalnega oddelka za vrhovni štab, z dne 1. julija 1944.

⁴⁶ Jaroslaw Wenger, pismo Klemenu Kocjančiču z dne 27. novembra 2014, hrani Klemen Kocjančič.

⁴⁷ ARS, SI AS 1848, t. e. 33, poročilo Lide, z dne 11. avgusta 1944; ARS, SI AS 1876 Policijski varnostni zbor v Ljubljani, 1943–1945 (dalje SI AS 1876), t. e. 2, zaupno poročilo št. 2 »poveljniku 1. in 2. stotnike PZ v Ljubljani«, z dne 19. avgusta 1944; ARS, SI AS 1851, t. e. 105, izredno poročilo OC štaba Kokrškega odreda, z dne 1. novembra 1944.

in 156 vojakov ter bila nastanjena v belgijski vojašnici. Vojaki so bili razdeljeni na tri vode: prvi je bil strelski (z dvema težkima minometoma, dvema težkima in šestimi lahкими mitraljezi, preostali vojaki s puškami), drugi je bil opremljen s petimi pehotno-podpornimi topovi kalibra 75 milimetrov ter tretji z enim topom 150 milimetrov. Pripadniki strelskega voda so odhajali tudi v tivolski grad, kjer so varovali skladišče streliva, medtem ko so pripadniki obeh drugih vodov odhajali na ljubljansko letališče. Povedal je, da so se rekruti med tednom urili večinoma znotraj vojašnice, enkrat na teden pa so imeli »pešadijski egzercir in strelske vaje« kot tudi nočne vaje, in sicer na štirih različnih lokacijah: v bližini SS-lazareta, v bližini letališča, pri Viču ter pri Mostah. V belgijski vojašnici so bile poleg njegove čete še: štabna četa (s 150 vojakov, nesposobnimi za frontno službo, ki so opravljali le administrativno službo), 4. četa (sestavljena iz pripadnikov Luftwaffe, ki so bili dodeljeni Waffen-SS), 10. četa (estonskih kandidatov), 14. protiklepna četa in vod domobrancev, ki je prav tako opravljal »4. oz. 6 tedenski tečaj po vzoru SS«. Dodal je še, da je bila 10. četa zadolžena za varovanje letališča.⁴⁸

Drugi dezertter je 20. oktobra pobegnil iz zapora v belgijski vojašnici,⁴⁹ kjer se je znašel zaradi kraje dovoljenja za dopust in železniške vozovnice. Sredi julija 1944 je bil premeščen v Ljubljano in bil sprva dodeljen 6. četi (belgijska vojašnica), nato pa premeščen v 3. četo (artilerijska vojašnica). Kmalu je zbolel in bil poslan v ljubljansko esesovsko vojaško bolnišnico, nakar je po okrevanju samovoljno podaljšal dopust. Vedel je, da so v artilerijski vojašnici 3., 4. in 5. četa, v domobranski 6., 9. in 11. četa ter v belgijski 10., 13. in 14. četa z domobranskim vodom. Štab šole je bil v belgijski vojašnici. Dalje je razkril, da je »v kletih Tabora« artilerijsko strelivo. Predvojni Sokolski dom Tabor so namreč med nemško okupacijo uporabili kot »Domobranski dom«, shajališče pripadnikov Slovenskega domobranstva, vojašnico, kot tudi za skladišče oborožitve, opreme in streliva.⁵⁰

Tretji dezertter, ki je bil predhodno pripadnik 20. SS-divizije, je razodel, da je bila 10. (estonska) četa prisotna v belgijski vojašnici, ki je v Ljubljano prišla 1. novembra 1944; imela je 180 mož. Že naslednji dan je poskušal pobegniti, a so ga ujeli in ga za dva tedna zaprli v zapor belgijske vojašnice, od koder je nato pobegnil 16. novembra.⁵¹

Prvi trije dezertterji so bili kandidati na šolanju, medtem ko je bil četrti dezertter del osebja šole. Slednji je bil septembra 1942 mobiliziran k Waffen-SS in bil kot pripadnik posadke protiklepnega topa dodeljen tankovski diviziji »To-

⁴⁸ ARS, SI AS 1851, t. e. 79, zaslišanje Egon K., z dne 20. novembra 1944.

⁴⁹ Belgijska vojašnica (tudi Mestna pehotna vojašnica) je bila ena izmed vojašnic v Ljubljani, ki je bila zgrajena v času Avstro-Ogrske. Ime »belgijska« izvira iz dejstva, da je bil v vojašnici nastanjen avstro-ogrski 27. pehotni polk, katerega častni imejitelj je bil Albert I., belgijski kralj. Med nemško okupacijo so to vojašnico kot preostale (domobranksko, topniško) zasedale tudi enote Waffen-SS.

⁵⁰ ARS, SI AS 1851, t. e. 79, zaslišanje Pavla B., z dne 21. novembra 1944. S tem zaslišanjem je bilo prvič partizanom znano, da je podčastniška šola nastanjena v vseh treh ljubljanskih vojašnicah. Prim. Šarac, Vojaški kompleksi v Ljubljani.

⁵¹ ARS, SI AS 1851, t. e. 79, zaslišanje Hansa U., z dne 21. novembra 1944.

tenkopf«. Z njo se je udeležil bojov na ruski fronti, dokler ni bil ranjen v bitki pri Kursku. Po okrevanju je bil poslan v srbsko Kraljevo, kjer je kot pripadnik 500. SS-padalskega bataljona opravil tritedenski padalski tečaj in se udeležil desanta na Drvar. Z ostankom bataljona je pozneje prišel v Ljubljano, kjer je bil dodeljen šolskemu osebju. Ker je v času služenja v Srbiji civilistom prodajal vojaško orožje in je bil kritičen do poteka vojne, je bil zaprt v belgijski vojašnici, od koder je nato pobegnil k partizanom. Med zaslišanjem je razkril, da ima podčastniška šola 14 čet, pri čemer je bila 13. četa poslana v Prago in 14. v Vroclav.⁵²

Njegove podatke so decembra 1944 pri OBOD-u uporabili (tudi) pri pripravi posebne brošure s pregledom sovražnikovih sil v Sloveniji, v kateri so za esesovsko podčastniško šolo v Ljubljani zapisali sledeče:

»Komandant te šole je Standartenführer Schimelfeld. [sic!]

Šola je sestavljena iz 14. čet.

1. četa je v artilerijski vojašnici

2. četa v artilerijski vojašnici

3. četa v artilerijski vojašnici

4. četa na Studencu

5. četa v artilerijski vojašnici

6. četa je v domobranski vojašnici kom. Leutnant Stock [sic!]

7. četa v domobranski vojašnici

8. četa v domobranski vojašnici

9. četa v domobranski vojašnici kom. Oberst Jug [sic!]

10. četa v Belgijski vojašnici /Estonska četa/

11. četa v Belgijski vojašnici

12. četa v Belgijski vojašnici

Kjer sta 13. in 14. četa ni ugotovljeno.«⁵³

Poleg klasičnega vojaškega usposabljanja so bili kandidati deležni tudi svetovnonazorskega šolanja, v katerem so bili seznanjeni z nacistično doktrino, zgodovino in organizacijo SS ter tudi pogledi nacističnega vodstva na aktualne dogodke (npr. na jaltsko konferenco).⁵⁴

Petega novembra se je pri podčastniški šoli začel drugi podčastniški tečaj za domobrince (ki se je zaključil v drugi polovici marca 1945) in 2. januarja 1945 še častniški tečaj.⁵⁵

⁵² ARS, SI AS 1851, t. e. 78, zapisnik zaslišanja skupine nemških dezertarjev, z dne 4. decembra 1944; ARS, SI AS 1851, t. e. 79, zapisnik zaslišanja Konrada Voetscha, z dne 21. novembra 1944.

⁵³ ARS, SI AS 1851, t. e. 61, »Podroben opis sovražnih edinic na teritoriju kontroliranem po NOV in POS«, 194?, izdal OBOD.

⁵⁴ ARS, SI AS 1641, t. e. 1, »Monatsbericht für Februar 1945«, z dne 28. februarja 1945; ARS, SI AS 1641, t. e. 1, »Lehrplan für die weltanschauliche Erziehung der SS- US3- Laibach«, nedatirano; ARS, SI AS 1641.

⁵⁵ ARS, SI AS 1877, t. e. 2, zaupna odredba poveljnika Organizacijskega štaba SD št. 5797, z dne 5. novembra 1944; ARS, SI AS 1877, t. e. 2, zaupna odreda poveljnika Organizacijskega štaba SD št. 6352, z dne 30. decembra 1944; ARS, SI AS 1877, t. e. 44, zaupna odreda poveljnika Organizacijskega štaba SD št. 793, z dne 22. marca 1945. Prim. Tomaž Kladnik,

S konca leta 1944 oz. začetka leta 1945 izhaja tudi seznam častnikov Waffen-SS, razporejenih po enotah podčastniške šole, iz katerega je razvidno, da so obstajale tri šolske skupine, ki so skupaj imele 15 šolskih čet, dve četi inštruktorjev ter vodstvo slovenskega tečaja.⁵⁶

Šola ni bila osredotočena le na urjenje kandidatov, ampak so slednji sodelovali tudi v bojih proti slovenskim partizanom. Prvega januarja 1945 je partizanski 7. korpus napadel Občine pri Trebnjem, pri čemer so hkrati demonstrativno napadli še Novo mesto in Cerknico. Napadenim postojankam so na pomoč med drugim poslali tudi dele podčastniške šole. Nemci so tako organizirali operacijo Snežni metež (*Operation Schneegestörber*), v sklopu katere so gojenci šole zavarovali kraj Občine, medtem ko so druge enote izvajale neposredne boje proti partizanom. Slednji so se po treh dneh spopadov umaknili.⁵⁷

Konec januarja so partizanski obveščevalci zmotno poročali, da je bila šola »nenadoma ukinjena ter so gojence takoj odposlali na fronto«. Najverjetneje so opazili (nenaden) konec usposabljanja generacije, ki je bila poslana v bojne enote. Hkrati pa so zabeležili poglede Schimmelpfeniga, ki se je pred tem vrnil z dopusta v Vroclavu (takratni *Breslau*):

»Ko se je vrnil na svoje službeno mesto v Ljubljano[,] je bil zelo potr in demoraliziran vsled panike, ki je v Vzhodnji (sic!) Nemčiji. Neki svoji priležnici, katera je uslužbena v Ljubljani v nekem uradu kot tajnica, je dal nasvet naj čim preje odpošlje svoje stvari v Nemčijo ter skuša čim preje dobiti v Nemčiji kakšno službo, ker verjetno v kratkem ne bo več izhoda iz našega ozemlja.«⁵⁸

Sredi februarja t. l. se je na šoli začelo 12-tedensko usposabljanje kandidatov za podčastnike iz Hitlerjeve mladine (*Hitlerjugend*). Sedmega ali 8. marca je prišel v Ljubljano z drugimi Hitlerjevimi mladinci tudi Günter Rau, ki se spominja, da so bili nastanjeni v viški gimnaziji. Ob prihodu so imeli na sebi še vedno stare uniforme Hitlerjeve mladine. Še preden je bil ves kontingent registriran, so jih poslali v reševanje preživelih in odstranjevanje ruševin po zavezniškem letalskem napadu na Ljubljano 9. marca. Dodeljen je bil 15. četi – t. i. *Kompanie Zingel*, poimenovani po poveljniku čete *SS-Obersturmführerju* Wilhelmu Zinglu (1915–?) –, ki je imela štiri vode, vsak s tremi oddelki. Vsi poveljniki vodov in oddelkov so bili izkušeni frontni borci. Oboroženi so bili z nemškimi puškami, vsak oddelek je imel en mitraljez, imeli pa so tudi ruske (oz. finske) brzostrelke. 4. vod je bil težki, tako da je vsak oddelek imel po en minomet.⁵⁹

»Vojaško usposabljanje podčastnikov in častnikov v Slovenskem domobranstvu«, Časopis za zgodovino in narodopisje 1–2 (2001), 198f.; Kladnik, *Slovenska partizanska in domobranska vojska*, 139–140, 190–193.

⁵⁶ ARS, SI AS 1641, t. e. 1, »Verzeichnig der Führer der SS-u. Waffen-Unterführerschule Laibach«, nedatirano.

⁵⁷ ARS, SI AS 1851, t. e. 26, »10 dnevno operacijsko poročilo od 29. dec. 1944 do 8. jan. 1945« OBOD-a, nedatirano; Kladnik, *Slovenska partizanska in domobranska vojska*, 246.

⁵⁸ ARS, SI AS 1848, t. e. 25, izredno poročilo št. 14 OC štaba Kokrškega odreda, z dne 30. januarja 1945.

⁵⁹ ARS, SI AS 1641 SS podoficirska šola Ljubljana, 1943–1945 (dalje SI AS 1641), t. e. 1, »Ausbildung von Unterführerbewerbern der HJ«, z dne 3. aprila 1945; OAKK, Günter Rau, e-pošta Klemenu Kocjančiču z dne 6. aprila 2016, hrani Klemen Kocjančič.

Urjenje je v tem času potekalo takole: po zajtrku so se v polni opremi in z vso oborožitvijo opravili dvokilometrski pohod do Dobrove, kjer so izvajali terensko urjenje, vključno s streljanjem. Med temi pohodi niso nikdar naleteli na partizane, prav tako pa tudi niso smeli imeti stikov s civilisti. Ker je bila njihova enota samostojno nastanjena v viški gimnaziji, prav tako niso imeli stikov z drugimi enotami iz podčastniške šole. V tem času je bilo že občutiti pomanjkanje osnovne opreme, saj so prejeli le predelane italijanske gorske hlače. Srajce so bile standardne s črnimi ovratniškimi oznakami. Šele ob umiku so na Ljubelju prejeli standardne SS oznake, ki so jih morali prišiti. Celotna četa ni imela niti ene čelade in so nosili le čepice.⁶⁰

Sredi marca 1945 je podčastniška šola poslala dve četi, k armadni skupini »Ostmark« (Heeresgruppe »Ostmark«). Ta je bila takrat severno od Drave, na območju Avstrije in Češkoslovaške. Po vsej verjetnosti sta bili poslani kot okrepitev 6. SS-tankovski armadi, ki je bila v sestavi armadne skupine.⁶¹

Konec marca je bilo, po podatkih partizanskih obveščevalcev, v podčastniški šoli 18 čet, ki naj jih ne bi uporabljali v bojih proti partizanom, saj so bile te namenjene le »za slučaj kakšnega izkrcanja ali pa da bi se fronta bližje pomaknila.«⁶²

V drugi polovici marca je k partizanom prebežal latvijski kandidat, ki je bil predhodno pripadnik policijskega polka »Riga« (Polizei-Regiment »Riga«, tudi »Kurland«). Latvijska skupina 108 kandidatov je v Ljubljano prišla 4. januarja na 16-tedenski tečaj. A že po dveh mesecih so jih obvestili, da bodo tečaj predčasno končali, nakar so jih poslali v boj proti gorenjskim partizanom v okviru operaciji Konec zime. Šestega marca so bili poslani v škofjeloško vojašnico, ki so jo zapustili 10. marca in odšli v predel Sv. Duh, kjer so jih porazdelili po hišah. Takoj po premestitvi na Sv. Duh so izvedli 36 ur trajajočo akcijo proti Železnikom; po vrnitvi so na Sv. Duhu nadaljevali usposabljanje. Med 19. in 22. marcem so pregledovali ozemlje med Škofjo Loko in Žirmi; po prihodu v Žiri pa je latvijski pripadnik dezertiral.⁶³

Njegove navedbe tako o Škofji Loki kot o sodelovanju v nemških operacijah Začetek pomladi/Konec zime proti Cerkljanskemu (19.–26. marca) so dodatno potrdili partizanski obveščevalci, pri čemer so ob letalskem napadu na Škofjo Loko zabeležili tudi smrt 11 esesovcev in uničenje vojašnice. V sklopu obeh operacij so enote esesovske podčastniške šole delovale v okviru bojne skupine *Dippelhoffer*, ki je imela izhodiščni položaj na črti Črni Vrh–Idrija–Spodnja Idrija. Šele 26. marca je bojna skupina začela prodirati v smeri Zadlog–Otlica. Po več dneh hudih bojov so 1. aprila zaključili operacijo, ko so ugotovili, da so partizanske enote zapustile območje Otlice. Devetindvajsetega aprila je del podčastniške šole prišel v Postojno.⁶⁴

⁶⁰ OAKK, Günter Rau, e-pošta Klemenu Kocjančiču z dne 7. aprila 2016, hrani Klemen Kocjančič; OAKK, Günter Rau, e-pošta Klemenu Kocjančiču z dne 21. aprila 2016, hrani Klemen Kocjančič.

⁶¹ ARS, SI AS 1931, t. e. 542, št. lista 068657, zapisnik zaslišanja Rösenerja.

⁶² ARS, SI AS 1856, izredno poročilo OC štaba Kokrškega odreda, z dne 26. marca 1945.

⁶³ ARS, SI AS 1848, t. e. 28, zapisnik zaslišanja Herbertsa Jekabsonsa, z dne 19. aprila 1945.

⁶⁴ ARS, SI AS 1848, t. e. 34, poročilo obveščevalne točke Otok, z dne 21. marca 1945; ARS, SI AS 1851, t. e. 67, »situacijsko poročilo št. 103«, z dne 16. aprila 1945; Petelin, *Enaintrideseta divizija*, 228–242; Terzić, *Završne operacije za oslobodenje Jugoslavije*, 669–670.

Druga učna skupina je bila poslana na jug, kjer je od marca 1945 sodelovala v sklopu nemške zaščite prometnih povezav na območju Ljubljana–Novo mesto–Brežice, Ljubljana–Kočevje in Ljubljana–Rakek.⁶⁵

Prvega maja so bili pripadniki podčastniške šole nastanjenih na naslednjih lokacijah po Ljubljani: palača Trboveljske premogovne družbe, meščanska šola Vič, artilerijska, belgijska in domobranska vojašnica, Švicarija, meščanska šola Moste, gostilna Čad in Sokolski dom Spodnja Šiška; bili pa so tudi na nedokončani obrambni črti Hrast (*Eiche*), ki je potekala na črti reka Krka–Kočevje–Grčarice–Grahovo–Cerknica–Rakek–Grčarevec–Hotedršica. Prav tako je bil del podčastniške šole še v Postojni, ki jo je tega dne napadala 29. divizija Jugoslovanske armade (JA).⁶⁶

Gojenci podčastniške šole, skupaj s pripadniki domobranskega 2. bataljona, Srbskega prostovoljskega korpusa, in nekaterih drugih enot, so postavili zasedo na glavni cesti iz Planine proti Logatcu, »med Grčarevcem in križiščem ceste proti Postojni«, v katero je 3. maja padla 11. brigada 29. hercegovske divizije. V bojih, ki so trajali ves dan, je 11. brigada utrpela številne žrtve. Nemci in zavezniki so položaje zapustili ponoči in se umaknili prek Logatca proti Ljubljani. Naslednji dan je 29. divizija brez bojev zasedla Logatec. Nove obrambne položaje so vzpostavili sprva pred Vrhniko (na Ljubljanskem vrhu in Planini), kjer so potekali boji 5. maja in nato pred Ljubljano. Ta zadnja obrambna črta je potekala po liniji reka Sava–Sostro–Orle–Lavrica–Babna gorica–Log pri Brezovici–Horjul–Vrzdenc (z najbolj utrjenimi položaji na Orlah). Esesovska podčastniška šola je zasedla položaje prek ceste proti Vrhniki, in sicer na črti Bevke–Log–Horjul–Vrzdenc. Nemška obramba, vključno s pripadniki podčastniške šole, je za dva dneva zadržala partizanski napad, ki se je začel 7. maja zjutraj, tako da so pridobili čim več časa za umik sil iz Ljubljane.

Osmega maja zvečer se je začel splošni nemški umik iz slovenske prestolnice in naslednje jutro so v Ljubljano vkorakale prve partizanske enote. Medtem ko so enote 7. korpusa JA prišle v Ljubljano prek Orle in Golovca, so pripadniki 29. hercegovske divizije JA napadli in zavzeli položaje esesovske podčastniške šole ter 5. domobranskega bataljona.⁶⁷

Dne 9. maja zjutraj je na Ljubelj prišla že prva četa esesovske šole, sestavljena iz Hitlerjevih mladincev, ki se je iz Ljubljane sicer umaknila že 30. aprila. Tu

⁶⁵ ARS, SI AS 1851, t. e. 26, »10 dnevno operacijsko poročilo od 10. do 17. marca 1945« OBOD-a, nedatirano; ARS, SI AS 1851, t. e. 26, »10 dnevno operacijsko poročilo od 18. do 27. marca 1945« OBOD-a, nedatirano; ARS, SI AS 1851, t. e. 26, »10 dnevno operacijsko poročilo od 28. marca do 7. aprila 1945« OBOD-a, nedatirano; ARS, SI AS 1851, t. e. 26, »10 dnevno operacijsko poročilo od 8. aprila do 17. aprila 1945« OBOD-a, nedatirano; ARS, SI AS 1851, t. e. 26, »10 dnevno operacijsko poročilo od 18. aprila do 27. aprila 1945« OBOD-a, nedatirano; Isaković, *Kosovelova brigada*, 647–668.

⁶⁶ ARS, SI AS 1876, t. e. 3, »Objekti, v katerih so nastanjene Edinice nemške vojske in orožja SS,« z dne 1. maja 1945; Lah, *Ljubljanska brigada*, 376; Levičnik, *Artileristi prekomorci*, 191. Marca 1945 se je dotedanja Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Jugoslavije preimenovala v Jugoslovansko armado.

⁶⁷ Ambrožič, *Gubčeva brigada*, 948–952; Kocijan, *Sklepne operacije in boji*, 44–46; Lah, *Ljubljanska brigada*, 378–381; Simšič-Jelen, *Bojna pot 29. hercegovske divizije*, 77–78; Šmit, *Bordon in Klun, Peta prekomorska brigada*, 260.

so dva dneva in pol držali položaje v okolici predora, nakar so se umaknili proti Celovcu. Trinajstega maja so Hitlerjevi mladinci iz esesovske šole v boju pri Borovljah doživeli svoj bojni krst.⁶⁸

Kot že napisano, je 29. hercegovska divizija 11. maja prodrla vse do Sv. Ane pod Ljubeljem, pri čemer so se deli podčastniške šole umikali pred njo. Skupaj z drugimi esesovskimi enotami (polk 7. SS-divizije, 1. SS-posebni polk »Varjag«, 3. SS-orožniški motorizirani bataljon, dve tankovski četi) ter kolaboracionističnimi enotami, 3. in 4. polk SDK, 503. četniški korpus ter enote Slovenske narodne vojske (SNV), sta *SS-Obergruppenführer und General der Waffen-SS und Polizei* Erwin Rösener (1902–1946), ki je bil višji SS in policijski vodja za področje Avstrije in zasedene Slovenije, ter brigadni general Franc Krenner (1898–1973), poveljnik SNV, nameravala izsiliti prehod prek Borovelj, ki so jih zasedle partizanske enote (Bračičeva brigada in Koroški odred). Domobranski viri zavračajo, da je prišlo do tega dogovora, ampak da je Krenner 10. maja izdal ukaz majorju Vuku Rupniku, poveljniku domobranskega 2. (uradnega) bataljona, da napade boroveljska mostova, nakar so srečali višje nemške poveljnike (Rösenerja, Dippelhoferja in Schimmelpfeniga), ki so ponudili težko oborožitev (tankovsko četo in artilerijsko baterijo). Vse do 11. maja opoldne so se manjše skupine predajale partizanom v Borovljah, a nato je predajo zavrnila večja skupina, nakar se je začel splošni napad domobrancev, podprtih z nemškimi tanki in artilerijo. Kljub krčeviti partizanski obrambi je nemško-domobranski napad uspel, tako da so ponovno zasedli oba mostova; padlo je okoli 180 partizanskih borcev. Proti Borovljam je čez Korensko sedlo na pomoč šel tudi motorizirani odred 4. jugoslovanske armade, a je pri Svetni vasi naletel na večjo kolono esesovcev in domobrancev; slednji je uspelo uničiti štiri tanke in dva oklepnika, pri čemer je padlo okoli 15 partizanov. Potem ko so nemške sile prečkale Dravo, so se te predale Britancem.⁶⁹

Esesovski padalci

Ena izmed enot Waffen-SS, ki je bila le krajši čas na slovenskem prostoru, je 500. SS-padalski bataljon (*SS-Fallschirmjäger-Bataillon 500*).⁷⁰

Po uspešni rešitvi Mussolinija s pomočjo padalcev vojnega letalstva (in s sodelovanjem Otta Skorzenyja (1908–1975), poveljnika esesovskih specialnih enot) je Hitler septembra 1943 ukazal ustanovitev esesovskega padalskega bataljona. Ker naj bi bataljon uporabili v nevarnih akcijah, so – ob prostovoljcih – služenje v njem omogočili tudi kaznovanim esesovcem, ki so bili poslani v disciplinske enote oz.

⁶⁸ Gülland, *Der Sound der freien Welt*, 125–129.

⁶⁹ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 486–487; Strle, *Veliki finale*, 162–184; Velikonja, Bitka, dolga kot življenje.

⁷⁰ Trenutno ne obstaja nobeno samostojno slovensko delo o prisotnosti tega bataljona v Sloveniji, medtem ko obstaja več tujih zgodovin te enote (poleg del o Drvarju): Afiero, *SS Fallschirmjäger*; Franz, *Kampfauftrag: »Bewährung«*; Michaelis, *Das SS-Fallschirmjäger-Bataillon*; Milius in Kunzmann, *Fallschirmjäger der Waffen-SS*.

zapor. Sprva je urjenje potekalo na Češkem, novembra t. l. pa je bila enota poslana v Sarajevo in od tam v madžarsko Pápo, kjer so dokončali urjenje. Po koncu urjenja so enoto poslali nazaj v Jugoslavijo, pri čemer je imel bataljon naslednjo sestavo: bataljonski štab s prištavno četo, 1., 2. in 3. padalsko četo ter 4. (težko) četo kot tudi lastno šolsko četo; skupaj je imel bataljon dobrih tisoč pripadnikov. Sprva je bataljon kot specialistična pehotna enota sodeloval v bojih proti partizanom v Srbiji, Bosni in Hercegovini, Makedoniji in Črni gori. Aprila 1944 so ga poslali v Mataruško Banjo, kjer so se začeli pripravljati na napad na Tita. Vmes so februarja t. l. načrtovali tudi invazijo na otok Vis, v sklopu katere bi esesovski padalci izvedli letalski desant; ofenziva ni bila izvedena. Operacija Konjičev skok (*Unternehmen Rösselsprung*) je bila zasnovana kot večstopenjska akcija, v sklopu katere bi uničili oz. zajeli partizanski vrhovni štab, vključno s Titom, partizansko šolo, tuje vojaške misije itd. Esesovski padalci so v dveh desantnih valovih (prvi v moči 654, drugi s 314 vojaki) 25. maja 1944 napadli cilje v Drvarju. Naleteli so na močno partizansko obrambo in kmalu se je njihov napad spremenil v skorajšnje uničenje padalskega kontingenta. Bataljon je bil nato vse do naslednjega jutra izpostavljen partizanskim napadom, dokler ni v Drvar prišla prva enota iz esesovske divizije »Prinz Eugen« in rešila ostanke padalskega bataljona.⁷¹

Ostankem bataljona je bil potem poslan v Ljubljano, kjer so ga okrepili s pripadniki šolske čete. Poveljstvo bataljona je takrat prevzel nov poveljnik (predhodnik je bil med desantom huje ranjen). Tretjega junija t. l. so ljubljanski prebivalci ugotovili prihod padalcev:

V mesto je prišla na počitek četa nemških padalcev. V kratkih marogastih plaščih. Tisti, ki so napadli Titov glavni stan v Drvaru!

Vse sorte govorce krožijo. Kaj vse da pripovedujejo ti vrli pobje izpod neba. Razvedrijo te te vesti, obenem pa ti vzbujajo zavist. Da bi počil!

Pri napadu na glavni stan da so ujeli Tita in ga ubili. Dobil je štiri strele. Enega naravnost v srce. Brez Tita bodo partizani kaj kmalu propadli.

Zaplenili da so ogromno denarja in zlatnine iz partizanske glavne blagajne. Vsak padalec da je dobil nagrado za veličastni uspeh: 100.000 lir!⁷²

Ranjeni pripadniki so bili iz Drvarja poslani v (esesovske) lazarete v Ljubljani, na Dunaju in v druge avstrijske bolnišnice. Preživele padalce, ki so bili v bataljon sprejeti iz poboljševalnih enot oz. kazenskih taborišč, so poslali nazaj. Posledično je celotni bataljon 30. junija imel le 15 častnikov, 81 podčastnikov in 196 vojakov, ki so bili pripravljeni za takojšnje delovanje.⁷³

Po partizanskih podatkih so esesovski padalci prišli v Ljubljano šele 14. junija, pri čemer »so izjavljali, da so prišli iz Bosne ter da so sodelovali pri napadu na Glavni štab NOV.« Istega dne so šli iz Ljubljane proti Črnučam, v koloni z osmi-

⁷¹ Bennett, Knight's Move at Drvar: 197–203; Munoz, *Forgotten Legions*, 13–25; Mladenović, Nenavaden dokument v vili »Kopaonik«, 121; Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 268–269. Prim. Matovic, *Za pobjedu i slobodu*; Mišković, *Bitka za Drvar*.

⁷² Žigon, *Leseni oklopnjak*, 163.

⁷³ Rüdiger W. A. Franz, pismo Klemenu Kocjančiču z dne 14. januarja 2016, hrani Klemen Kocjančič; Munoz, *Forgotten Legions*, 35, 37.

mi manjšimi tanki in 10–15 tovornjaki, kjer so se nato pri Gameljnah spopadli s partizani. Naslednji dan v jutranjih urah so se vrnil v Ljubljano.⁷⁴

Medtem ko so bili esesovski padalci v Ljubljani, so prebivalcem govorili tudi o možnosti padalskega desanta na slovensko partizansko vodstvo, kar so zabeležili tudi partizanski obveščevalci: »Sicer računajte tudi tu na možnost padalcev, zlasti na štab ali sploh na ‚prestolnico‘. Padalci, ki so bili tu so sicer odšli, ker jih rabijo, vendar je bilo o tem precej govora, zato opozarjam!«⁷⁵

Prisotnost bataljona v Ljubljani je partizanskim obveščevalcem potrdil tudi že predhodno omenjeni nekdanji pripadnik bataljona, ki je ostal v Ljubljani pri esesovski podčastniški šoli ter nato dezertiral k partizanom.⁷⁶

Pirovo zmago esesovskih padalcev nad Titom je simboliziralo »zajetje« Titove maršalske uniforme v Drvarju; iz Drvarja je bila prek Ljubljane poslana na Dunaj in tam razstavljena. A že v Ljubljani je bila v Avšičevi manufakturni trgovini na Čopovi ulici dana v izložbo na ogled lokalnemu prebivalstvu:

Nemo so strmeli v razgrnjeno, vso z zlatimi našivki in bleščičnimi znaki okinčano vojaško uniformo, ki je bila s hlačami v vsej dolžni in zajetno bluzo razpoložena po dnu v vsem oropanege izložbenega okna. Zraven je bila postavljena napisna tablica, ki je pojasnjevala, da je to uniforma voditelja jugoslovanskih partizanov-Tita (ali nekako v tem smislu!) (...) To ‚trofejo so zdaj razkazovali ljubljanskim ljudem za kazen prav v Avšičevi trgovini, ker je bil jugoslovanski general Avšič pri partizanih.«⁷⁷

Ruski esesovci

V zadnjih mesecih leta 1944 so se v Ljubljani začeli pojavljati tudi ruski esesovci, ki so bili od septembra t. l. nameščeni v Kamniku. Ta samostojni bataljon, poznan tudi kot esesovski lovski bataljon (*SS-Jäger-Bataillon*), je bil poslan na Gorenjsko, natančneje v Kamnik. Jedro bataljona so predstavljali nekdanji ruski belogardisti, ki so se po koncu prve svetovne vojne nastanili v Jugoslaviji. Njih so nato okrepili z nekdanjimi sovjetskimi vojnimi ujetniki. Kamnik je bil zaradi geostrateškega položaja pomemben in je tako imel več garnizijskih enot pod nemškim poveljstvom, pri čemer je bilo kar nekaj enot z ruskimi oz. sovjetskimi pripadniki (1. bataljon 28. SS-policijskega polka »Todt«, 3. SS-orožniški bataljon (motorizirani), 3. bataljon šolskega polka »Brandenburg« itd.⁷⁸), kar je na partizanske obveščevalne službe vplivalo predvsem v razlikovanju med temi enotami. Posledično so za te enote oz. pripadnike v poročilih zato uporabljali nazive, kot so Ukrajinci, Rusi, Vlasovci, Kozaki. Kljub temu so po vojni ugotovili, da so enote pod poveljstvom Mihaila Aleksandroviča Semenova (Михаил Александрович *Cemehob*; 1894–1958⁷⁹) v

⁷⁴ ARS, SI AS 1851, t. e. 73, vojaško poročilo Leona, z dne 15. junija 1944.

⁷⁵ ARS, SI AS 1851, t. e. 73, pismo Mateja »Dragi tovariši!«, z dne 6. julija 1944.

⁷⁶ ARS, SI AS 1851, t. e. 78, zapisnik zaslišanja Konrada Wötcha, z dne 21. novembra 1944.

⁷⁷ Pediček, *V močniku revolucije*, 124–125; Roberts, *Tito, Mihailović and the Allies*, 229.

⁷⁸ ARS, SI AS 1827, t. e. 51, »Seznam vojaških, policijskih in žendarmerijskih edinic, ki so v času okupacije nabavljale meso v Kranju«, z dne 23. oktobra 1945.

⁷⁹ Samcevič, *Rusi in Ukrajinci*, 21–24.

kamniškem okrožju storile »neštete teroristične akcije nad okoliškim prebivalstvom, morile nedolžne ljudi, požigali hiše in gospodarska poslopja, mučili ljudi in uničevali in ropali njihovo imovino«. ⁸⁰

Po večkratnih intervencijah ruskih vojakov v Ljubljani pri odstranjevanju posledic letalskih napadov je bil novembra 1944 celoten bataljon prestavljen v glavno mesto Ljubljanske pokrajine. Sprva so bili nameščeni v zgradbi bežigradske gimnazije. Istočasno pa so pripadniki bataljona še vedno sodelovali v bojih proti partizanom. Tako so sodelovali v večji nemški ofenzivi, usmerjeni na partizansko osvobojeno ozemlje v Zgornji Savinjski in Zadrečki dolini, ki je potekala med 1. in 6. decembrom. Iz ohranjenih virov ni na voljo podatkov, s katerimi bi določili vlogo ruskega bataljona med ofenzivo, znano pa je, da so se spopadli s partizani Prešernove brigade, Škofjeloškega odreda in italijanske brigade. Nemcem je z ofenzivo uspelo zatreti partizansko gibanje na tem območju, s čimer so primarno zaščitili prometne povezave na tem delu Gorenjske. ⁸¹

Glavna naloga Semenova v Ljubljani je bila reorganizacija bataljona v polk, in sicer 1. SS-posebni polk »Varjag« (SS-Sonder-Regiment I »Waräger«). ⁸² Posledično so v Ljubljano začele prihajati skupine nekdanjih sovjetskih vojnih ujetnikov in prostovoljcev. Eden izmed teh rekrutov je tako povedal, da je bil sam prisilno mobiliziran za bataljon, pri čemer je s skupino 350–400 vojnih ujetnikov 3. januarja 1945 prišel v Ljubljano. Prišleke so večinoma vključili v novoustanovljeni 2. bataljon, medtem ko je bil lovski bataljon preimenovan v 1. bataljon. Šele 20. februarja t. l. je bil dejansko ustanovljen dotični polk. ⁸³

Sprva je imel polk le pet čet (vsaka z okoli 150 do 180 pripadnikov); oba bataljona sta imela dve četi, medtem ko je bila 5. (težka) četa podrejena bataljonskemu štabu. Ta je imel pod nadzorom še lovski oddelek (*Jagdkommando*) oz. obveščevalno-izvidniški vod s 40 vojaki. Pozneje so ustanavljali še druge čete. S prihodom vojakov se je izboljšala tudi oborožitev polka; težka četa je imela šest težkih minometov 120 mm in šest srednjih minometov 81 mm, tri italijanske topove kalibra 47 mm in en ruski top kalibra 40 mm. Lovski oddelek so sestavljali najbolj zanesljivi pripadniki polka, ki so bili oboroženi s štirimi ruskimi brzostrelkami, medtem ko so preostali imeli nemške brzostrelke ali *Sturmgewehr*. ⁸⁴

Rekrut, ki je prišel v Ljubljano na začetku februarja t. l., je povedal, da je bil deležen tritedenskega usposabljanja, pri čemer so tega vodili »ruski emigrantski oficirji ki so z njimi zelo slabo postopali, kot zagriznjieni (sic!) nemški privrženci«. S prihodom novih vojakov jim je v dveh mesecih uspelo ustanoviti dva nova bataljona. ⁸⁵

⁸⁰ ARS, SI AS 1827, t. e. 95, »Odločba o ugotovitvi zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev ŠZ-3505, Hauptmann von Semenow«, z dne 17. julija 1947.

⁸¹ ARS, SI AS 1851, t. e. 616, zapisnik zaslišanja več dezertarjev, z dne 22. decembra 1944; Fajdiga, *Bračičeva brigada*, 383–401.

⁸² Polk je večkrat omenjen v delih različnih slovenskih in tujih avtorjev; edino znanstveno-raziskovalno delo, ki se ukvarja izključno z zgodovino te enote v Sloveniji, je: Kocjančič, *Between Vlasov and Himmler*. Prim. tudi Samcevič, *Policijski bataljon*.

⁸³ ARS, SI AS 1851, t. e. 78, zapisnik zaslišanja Jurija Artjuha, z dne 11. marca 1945.

⁸⁴ ARS, SI AS 1851, t. e. 78, zapisnik zaslišanja Jurija Artjuha, z dne 11. marca 1945.

⁸⁵ ARS, SI AS 1851, t. e. 79, zapisnik zaslišanja Andreja Lunjova, z dne 14. marca 1945.

V času reorganizacije so dele Semenove enote uporabili tudi v širši okolici Ljubljane za protipartizanske akcije. A te so se po navadi sprevrgle v nasilje nad civilnim prebivalstvom (ropi, posilstva, umori, požigi itd.).⁸⁶

Februarja 1945 so partizanske sile na jugu Slovenije s svojo prisotnostjo ogrožale cestne povezave s Hrvaško. Posebno problematično območje je predstavljal južni del Suhe krajine, kjer se je fronta med partizani in nemškim okupatorjem vzpostavila vzdolž reke Krke; vse ozemlje južno od Krke je bilo v partizanskih rokah. Večina polka Varjagov je bila tako poslana v Suho krajino, in sicer v Žužemberk in okolico, kjer je zamenjal odhajajoči 14. SS-policijski polk (*SS-Polizei-Regiment 14*). Dva bataljona polka sta bila v Suhi krajini, medtem ko je tretji ostal v Ljubljani v rezervi: marca je bil slednji nato poslan v Novo mesto.⁸⁷

Splošna vojaška situacija je konec aprila 1945 prisilila nemške vojaške poveljnike, da so se odločili za evakuacijo Suhe krajine ter začeli umik sil proti Avstriji. Četrtega maja se je začel umik iz Žužemberka in okolice, posledično pa že naslednjega dne v Suhi krajini ni bilo nobenih nemških enot. V tem času je bil polk (simbolično) vključen v kozaško skupino generala Antona Vasiljeviča Turkula (*Антон Васильевич Туркул*; 1892–1957), dejansko pa je bil še vedno pod nemškim poveljstvom. Varjagi so tako opravljali nalogo zaščitnice in krili nemški umik proti Avstriji.⁸⁸

Petega maja t. l. so Varjagi iz Ljubljane pospremili tudi samega Rupnika. Medtem ko so nekatere Ruse usmrtili partizani, je prek Jesenic oz. Ljubelja večina pripadnikov polka prišla v Avstrijo. Skupaj z deli drugih nemških enot ter enot Slovenske narodne vojske (SNV) je polk sodeloval v zadnjem spopadu 11. maja pri Borovljah, nakar so se združene nemške-kolaboracionistične sile predale Britancem. Ruski pripadniki iz vrst nekdanje bele garde, ki niso bili sovjetski državljani, so ostali v britanskem ujetništvu (ter so se pozneje naselili v zahodni Evropi oz. Amerikah), medtem ko so Britanci sovjetske državljane izročili Rdeči armadi.⁸⁹

Esesovsko sodišče

V Ljubljani je delovalo tudi esesovsko sodišče oz. izpostava slednjega. Gorenjsko, Koroško in Spodnje Štajersko je pokrivalo 18. esesovsko in policijsko sodišče (*SS- und Polizeigericht XVIII*). Z ukazom dne 15. marca 1944 je bilo celotno

⁸⁶ ARS, SI AS 1827, t. e. 40, več poročil o zločinih, storjenih v naseljih Blagovica in Št. Ožbolt med decembrom 1944 in februarjem 1945.

⁸⁷ ARS, SI AS 1851, t. e. 78, zapisnik zaslišanja Jurija Artjuha, z dne 11. marca 1945; ARS, SI AS 1851, t. e. 82, informacijsko poročilo OC 7. korpusa, z dne 7. in 8. februarja 1945; ARS, SI AS 1851, t. e. 82, »Mesečno poročilo za čas od 25. januarja do 25. februarja 1945« OC 7. korpusa, z dne 26. februarja 1945.

⁸⁸ Hoffmann, *Die Tragödie der »Russischen Befreiungsarmee«*, 81; Smrke in Dokl, *Suha krajina v ognju*, 88–91; Strle, *Veliki finale*, 162–184; Timofeev, *Splintered Wind*, 52.

⁸⁹ Hoffmann, *Die Tragödie der »Russischen Befreiungsarmee«*, 81; Kociper, *Kar sem živel*, 373, 377; Smrke in Dokl, *Suha krajina v ognju*, 88–91; Strle, *Veliki finale*, 162–184; Timofeev, *Splintered Wind*, 52. O Slovenski narodni vojski glej: Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 454–465.

sodišče iz Salzburga premeščeno na Bled (natančneje v Hotel Park), pri čemer so istočasno ustanovili še izpostavo v Ljubljani (*Aussenstelle Laibach*), medtem ko je v Salzburgu ostala le podružnica sodišča (*Zweigstelle*) z enim sodnikom. Posledično je bila pristojnost razdeljena takole: salzburška podružnica je bila pristojna za *Gau Salzburg* in avstrijsko Štajersko (»in dem Teil des Gaues Steiermark, der alten Reichsgebiet ist«), medtem ko je Bled pokrival Spodnjo Štajersko, Gorenjsko, Koroško (tako avstrijsko kot slovensko) ter Ljubljansko pokrajino. Ljubljanska izpostava je imela nadzor nad tamkajšnjim deželnim zaporom (*Landgerichtsgefängnis Laibach*).⁹⁰

Esesovsko in policijsko sodišče je bilo nadrejeno civilnim sodiščem glede varnostnih zadev kot tudi glede sojenja pripadnikom SS in policije, ki so storili kriminalna dejanja. Medtem ko so manjše prekrške kaznovali poveljniki enot, je esesovsko in policijsko sodišče sodilo za storjene manjše in nekatere večje zločine. Najbolj resne zločine (in kakršnakoli odklonska dejanja esesovskih generalov) je obravnavalo Visoko esesovsko in policijsko sodišče (*Oberstes SS- und Polizeigericht*). Dalje je esesovsko in policijsko sodišče obravnavalo oz. preiskovalo primere smrti v nesrečah kot tudi (poskuse) samomorov med esesovci in policisti. Poleg pripadnikov nemških enot (Waffen-)SS in policije so pod nadzor esesovskega in policijskega sodišča spadale tudi pomožne policijske sile (kot Gorenjska samozaščita, Slovensko domobranstvo).⁹¹

Manjše enote in ustanove Waffen-SS v Ljubljani

Poleg dveh osrednjih ustanov Waffen-SS v Ljubljani, SS-vojaške bolnišnice in SS-podčastniške šole (obe sta bili nameščeni tako v javnih kot zasebnih objektih po Ljubljani, kot tudi na Bledu), so tu v času vojne delovale še nekatere manjše ustanove, organizacije oz. enote Waffen-SS.⁹²

Junija 1944 so partizanski obveščevalci poročali, da so Nemci v Ljubljano poslali »laboratorij za zdravila za celi Balkan«, ki ga »držijo v najstrožji tajnosti ter so za straže postavljeni najzanesl[j]ivejši SS-ovci«. ⁹³ Higienško-bakteriološki laboratorij SS in policije (*Hygienisch-Bakteriologische Untersuchungsstelle SS- und Polizei*; tudi *Chemische Untersuchungsanstalt*) ni bil pristojen za izdelavo zdravil, temveč je bil namenjen za preiskavo živil, za zdravstvene preiskave (telesnih tekočin, bojnih ran itd.) itd. Sprva je imel sedež v Devinski ulici v lju-

⁹⁰ ARS, SIAS 1621, t. e. 22, »Tagesbefehl Nr. 18/44« Führungsstab für Bandenbekämpfung HSSPF WK XVIII, z dne 13. aprila 1944; ARS, SIAS 1622, t. e. 1, »Amtliche Verlautbarungen« poveljnika orožništva na Koroškem, z dne 12. aprila 1944. O ljubljanskem sodnem zaporu glej: Guštin, *Za zapahi*, 59–61.

⁹¹ ARS, SIAS 1622, t. e. 7, »Selbstmorde, Unfälle mit tödlicher Folge, Selbstmordversuche« poveljnika orožništva na Koroškem, z dne 27. januarja 1944; ARS, SIAS 1753 Zbirka gradiva o sodnih zaporih v Ljubljani, 1939–1946 (dalje SIAS 1753), t. e. 1, »Amtliche Verlautbarungen« apelacijskega sodišča v Ljubljani, z dne 21. marca 1944; McNab, *World War II Data Book*, 41.

⁹² O Ljubljani med drugo svetovno vojno glej: Ferenc, Nemški okupator v Ljubljani, 187–229; Šorn, Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno.

⁹³ ARS, SIAS 1851, t. e. 89, situacijsko poročilo OT I, z dne 2. junija 1944.

bljanskem Trnovem. Uradno laboratorij ni bil del esesovskega lazareta, ampak z njim povezanega »Centralnega sanitetnega skladišča rajhovskega zdravnika SS in policije Ljubljana« (*Zentralsanitätslager Reichsarzt SS- und Polizei Laibach*). Ta pa s sanitetnim materialom ni oskrboval le slovenskega ozemlja, temveč tudi drugo jugoslovansko ozemlje. Tridesetega aprila 1945 sta bila tako laboratorij in centralno sanitetno skladišče nameščena na poljanski gimnaziji.⁹⁴ Obe ustanovi formalno nista bili del Waffen-SS, ampak celotne SS, sta pa seveda oskrbovali pripadnike oz. enote Waffen-SS.

V okviru nemške zasedbene uprave v Ljubljani je delovalo tudi mestno poveljstvo (*Platzkommandantur*), ki je bilo med drugim zadolženo za rekvizicijo zasebnih bivališč za potrebe nemških oboroženih sil. To dolžnost je opravljal častnik iz esesovske podčastniške šole. Prvega maja 1945 je bilo poveljstvo nastanjeno v prostorih palače Trboveljske premogokopne družbe.⁹⁵

Kot večje garnizijsko mesto je bila Ljubljana tudi sedež nekaterih logističnih ustanov oz. enot Waffen-SS. Tako je bil na Erjavčevi cesti sedež Gradbenega vodstva Waffen-SS in policije (*Bauleitung der Waffen-SS und Polizei*). Na Vilharjevi in Masarykovi cesti (na vogalu z Resljevo) je bila Mestna uprava Waffen-SS (*Stadortverwaltung der Waffen-SS*); na vogalu Masarykove in Resljeve so bila prav tako začasna prenočišča (*Übernachtsraum*) za posamezne pripadnike SS in policije, ki so potovali prek Ljubljane. V zgradbah ob Masarykovi cesti so bila tudi skladišča mestne uprave Waffen-SS. Enote Waffen-SS so se prav tako oskrbovale iz glavnega vojaškega skladišča, ki je delovalo na območju Ljubljanskega velesejma (ob današnji Celovski cesti ob kopaljšču Ilirija).⁹⁶

Waffen-SS je zasedla tudi strelišče na Rudniku (*Schiesstand der Waffen-SS*) in ga uporabljala za usposabljanje gojencev esesovske podčastniške šole ter domobrancev. Ali je strelišče spadalo v sestavo esesovske podčastniške šole, doslej ni potrjeno (obstaja možnost, da je bilo v resnici podrejeno *Platzkommandaturi*).⁹⁷

V Ljubljani je delovalo tudi najmanj 16 pripadnic SS-korpusa pomočnic. Devet jih je bilo dodeljenih esesovski vojaški bolnišnici, sedem pa podčastniški šoli. Dalje

⁹⁴ ARS, SI AS 1621, t. e. 22, dnevno povelje 25/44 vodstvenega štaba za boj proti banditom v Ljubljani, z dne 8. julija 1944; ARS, SI AS 1851, t. e. 79, pregled nemško-zasedenih zgradb v Ljubljani, nedatirano; ARS, SI AS 1876, t. e. 3, »Objekti, v katerih so nastanjene Edinice nemške vojske in orožja SS,« z dne 1. maja 1945; ARS, SI AS 1753, t. e. 1, napotnica v laboratorij, z dne 2./3. maja 1945.

⁹⁵ ARS, SI AS 1827, t. e. 94, Odločba o ugotovitvi zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev Z-4360, z dne 23. avgusta 1945; ARS, SI AS 1876, t. e. 3, »Objekti, v katerih so nastanjene Edinice nemške vojske in orožja SS,« z dne 1. maja 1945. Prim. Ministrstvo za finance Republike Slovenije, Zgodovina palače Župančičeva 3, http://www.mf.gov.si/si/o_ministrstvu/zgodovina_palace_zupanciceva_3/ (pridobljeno 28. decembra 2016).

⁹⁶ ARS, SI AS 1848, t. e. 26, »Seznam: Nastavitve vojaških osebnih in magacinskih objektov v Ljubljani,« z dne 31. oktobra 1944; ARS, SI AS 1859, t. e. 11, »Nastanitev vojaštva« OC štaba 7. korpusa, z dne 2. decembra 1944; ARS, SI AS 1876, t. e. 3, »Objekti, v katerih so nastanjene Edinice nemške vojske in orožja SS,« z dne 1. maja 1945; Zupančič, *Usode ljubljanskih stavb in ljudi: 25–48*, 116.

⁹⁷ ARS, SI AS 1897 Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Sekretariat, 1943–1945, t. e. 1, »Teilnehmerverzeichnis im Wohrmachtsnetz«, nedatirano.

je bilo šest civilnih uslužbenk zaposlenih v podčastniški šoli, kjer so upravljale dolžnosti stenografinje (5) in pisarniške pomočnice (1). V ljubljanskem lazaretu je delovalo sedem civilnih uslužbenk, ki so bile zaposlene kot medicinsko-tehnična pomočnica (1), asistentka pri rentgenu (1), dietetičarka (2) in stenografinja (2).⁹⁸

Prečkanje Ljubljane

V zadnjih mesecih vojne je Ljubljana postala pomembna tranzitna točka, primarna za enote, ki so se umikale z balkanske fronte, ter enote, ki so se odpravljale na italijansko oz. vzhodno (madžarsko) fronto.

Med prvimi enotami Waffen-SS oz. enotami, ki so bili podrejene Waffen-SS, je bil Srbski prostovoljni korpus (*Srpski dobrovoljački korpus*; SDK).⁹⁹ Septembra 1944 je SDK, skupaj z drugimi srbskimi kolaboracionističnimi formacijami, zapustil Srbijo in odšel v Slovenijo. Oktobra t. l. je nemško Vrhovno poveljstvo oboroženih sil (*Oberkommando der Wehrmacht*; OKW) izdalo ukaz, da se SDK premakne v Slovensko primorje, kjer bo podrejen višjemu esesovskemu in policijskemu vodji v Operativni coni Jadransko primorje (to je bil *SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei* Odilo Globočnik (1904–1945)¹⁰⁰) in bo nadaljeval boj proti jugoslovanskim partizanom. Na ozemlje Slovenije so prvi pripadniki polka prišli konec oktobra oz. na začetku novembra.¹⁰¹

Tridesetega oktobra je prišel na ljubljanski kolodvor prvi transport »1500 mož in sicer samih Srbov, Ljotičevcev«, ki so še istega dne nadaljevali pot proti Postojni oz. Primorski.¹⁰² Sledilo jim je še sedem vlakovnih kompozicij. Zanimiva je opazka, »da niso fanatiki in Nemcem vdani. Kakor so številni povedali v Ljubljani, se oni nimajo namena boriti absolutno pa streljati na ‚brate‘.«¹⁰³ Tri najvišje srbske častnike v transportu je sprejel tudi predsednik ljubljanske pokrajinske uprave Leon Rupnik (1880–1946), ki je nato odredil, da slovenska Socialna pomoč skrbi tudi za srbske civilne begunce.¹⁰⁴

Na začetku maja 1945 so pritiski jugoslovanskih in zavezniških sil proti slovenski Primorski prisilili nemške enote, vključno s kolaboranti, k umiku proti severu. Šestega maja je poveljnik Operativne skupine SDK, ki je bila sestavljena

⁹⁸ Archiv des Hamburger Instituts für Sozialforschung, izpis iz računalniške baze podatkov »SS-Frauen«, z dne 28. februarja 2014.

⁹⁹ Tessin, *Verbände und Truppen: Erster Band*, 400. V slovenščini trenutno ne obstaja samostojno delo, posvečeno tej enoti. Prim. Zeng IV, *History of the Serbian Volunteer Corps*, 44–54.

¹⁰⁰ Za več o Globočniku, prim. Poprzeczny, *Odilo Globocnik*; Pucher, ... *in der Bewegung führend tätig*; Rieger, *Creator of Nazi death camps*.

¹⁰¹ ARS, SI AS 1848, t. e. 29, »Poročilo o Nedičevcih in četnikih« OC štaba 9. korpusa; Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, 352–355.

¹⁰² ARS, SI AS 1912, t. e. 8, »Vesti dne 2. novembra 1944«.

¹⁰³ ARS, SI AS 1851, t. e. 89, situacijsko poročilo obveščevalne patrolje 1 Dolinar, z dne 3. novembra 1944.

¹⁰⁴ Kociper, *Kar sem živel*, 250

iz treh polkov SDK in 500 četnikov, ukazal, da se bodo polki SDK naslednjega dne ob 18. uri začeli umikati, in sicer proti Kranju in Radovljici, s čimer se je SDK umaknila od napadajoče 29. hercegovske divizije.¹⁰⁵

Zlom nemške obrambe je v zadnjih dneh vojne povzročil tudi razdelitev SDK korpusa: medtem ko se je 1. in 5. polku (oz. ostankoma obeh polkov) uspelo umakniti prek Soče (in se predati britanskim enotam), so se preostali polki (2., 3. in 4.) umikali prek Ljubljane proti Avstriji.¹⁰⁶

Preostale enote SDK, ki jim je uspelo prodreti v Avstrijo čez Ljubelj, so se 11. maja, skupaj z deli drugih nemških enot (esesovske podčastniške šole, polka 7. SS-divizije, polka »Varjag«, 3. SS-orožniškega motoriziranega bataljona, dveh tankovskih čet) ter kolaboracionističnih enot (503. četniškega korpusa ter enot SNV), udeležili zadnjega boja pri Borovljah in se nato predali Britancem. Štiri tisoč Srbov je bilo nato izročeni jugoslovanskim silam – pod pretvezo transporta v Italijo. Prvi transport je vetrinjsko taborišče zapustil 24. maja ob 9. uri zjutraj, nakar so odšli do železniške postaje Sv. Helena, kjer so jih vkrcali na vlakovno kompozicijo in prevzeli jugoslovanski partizani. Prek Celovca in Beljaka je šel transport v Podrožco in nato v Jugoslavijo. Drugi transport je odšel iz Vetrinja po Rožu v Podrožco in tretji 26. maja po isti poti. V noči iz 26. na 27. maja se je v Vetrinj vrnil Vladimir »Vlado« Ljotić, sin Dimitrija in pripadnik SDK, ki je slovenskemu civilnemu in vojaškemu (domobranskemu) vodstvu razkril, da so bili Srbi prek Jesenic vrnjeni v Jugoslavijo.¹⁰⁷

Prek Ljubljane so se premikale tudi posamezne enote 14. grenadirske divizije Waffen-SS (ukrajinske št. 1) (nemško: *14. Waffen-Grenadier-Division-der SS (ukrainische Nr. 1)*), ki je bila primarno nastanjena na Spodnjem Štajerskem.¹⁰⁸

Na začetku marca 1945 so tako prek Ljubljane na Gorenjsko poslali divizijske enote v boj proti partizanom. Šestega marca je iz Ljubljane v Medvode prišla prva večja skupina (okoli tisoč vojakov), ki so naslednji dan nadaljevali pot proti Kamniku. Sedmega marca je prišla skupina 500 SS vojakov iz ljubljanskega Polja proti Medvodam; tu so ostali do 9. marca, nakar so nadaljevali pot proti Kamniku. Po navedbah partizanskih obveščevalcev so bili v skupini (poleg Nemcev) tudi Romuni, Hrvati in Čehi,¹⁰⁹ ki so pripadali 14. SS-diviziji. Pozneje so zabeležili še en premik iz te divizije: med 13. in 15. marcem je v okolico Škofje Loke (ponovno iz ljubljanskega Polja) prišla večja skupina okoli 1.500 vojakov. Ti premiki so nakazovali prihodnje ofenzivne akcije divizije na Štajerskem in Gorenjskem, česar so se zavedali tudi v Glavnem štabu Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (GŠ NOV in POS).¹¹⁰

¹⁰⁵ Brajović, *Konačno oslobođenje*, 328–329; Nikolić, *Obračun Titova režima*, 637.

¹⁰⁶ ARS, SI AS 1851, t. e. 66, obveščevalni pregled štaba IV. armade, z dne 6. maja 1945.

¹⁰⁷ Grum, *Vetrinjska tragedija*, 27–30; Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 501–508; Strle, *Veliki finale*, 162–184, 362–369.

¹⁰⁸ Najpomembnejše delo, ki se nanaša na delovanje galicijske divizije v Sloveniji, je: Sever, *Past na Menini planini*.

¹⁰⁹ Prisotnost teh narodnosti v 14. SS-diviziji v večjem številu je nemogoča, toda ta opis lahko pripišemo nepoznavanju razlik med vzhodnoevropskimi jeziki. Obstaja seveda možnost, da so bili to pripadniki drugih enot, ki so potovali istočasno z galicijsko divizijo.

¹¹⁰ ARS, SI AS 1848, t. e. 32, informacijsko poročilo št. 68 OC štaba 9. korpusa, z dne 19. marca 1945; ARS, AS 1848, t. e. 45, depeša št. 645 OC štaba 9. korpusa, z dne 15. marca 1945;

Po neuspeli operaciji na Gorenjskem je med 17. in 19. marcem iz Ljubljane v Radovljico prišlo več transportov pripadnikov ukrajinske divizije (sprva 800, nato 40 vagonov vojaštva in nato še 400 vojakov), ki so lokalnemu prebivalstvu govorili, da se odpravljajo na ofenzivo. Istočasno so pripadniki te divizije odšli iz Ljubljane v Kranj (med 2.500 in 3.000 vojakov), pri čemer je bilo v tej skupini tudi okoli tisoč artileristov. Dalje so partizanski obveščevalci ugotovili, da so bili deli te divizije iz Kranja poslani v Šenčur, kot tudi v Besnico (sem okoli 1.800 vojakov). Iz Besnice je 300 vojakov šlo naprej v Nemilje in 300 v Dol pri Nemiljah. Imeli pa so tudi nepreverjene informacije, da je okoli dva tisoč ukrajinskih vojakov v noči iz 17. na 18. marec prišlo tudi na Bled. Osemnajstega marca so prav tako dobili nepreverjene informacije, da se je štab divizije preselil v Rečico pri Mozirju. Naslednji dan, v zgodnjih jutranjih urah, je v Puštal iz Ljubljane prišlo okoli tisoč esesovcev, ki so s seboj imeli tudi baterijo (12) topov kalibra 115 milimetrov; tu so ostali en dan, nakar so polovico s kamioni (iz Škofje Loke) prepeljali v vas Podpulfrca, da so zavarovali Poljansko cesto in v gozdove poslali kolone. Dvesto vojakov z enim topom je šlo v Gabrk in na Log, druga kolona je šla na Gabrško goro, tretja kolona pa je odšla do vasi Bodovlje. Divizijske enote so nato sodelovale v operaciji Začetek pomladi (*Unternehmen Frühlingsanfang*).¹¹¹

Med enotami in formacijami Waffen-SS, ki so se v zadnjem mesecu vojne umikale prek Slovenije proti Avstriji, je bila tudi 7. SS-prostovoljna gorska divizija »Prinz Eugen« (7. SS-Freiwilligen-Gebirgs-Division »Prinz Eugen«). Dvajsetega aprila so bili opaženi deli 7. SS-divizije, ki so potovali iz Kranja prek Jesenic in naprej proti Avstriji; med 20. in 26. aprilom je namreč več partizanskih obveščevalnih točk na liniji Samobor–Brežice–Novo mesto–Ljubljana–Kranj–Ljubelj poročalo o premikih dele 7. SS-divizije, ki so na koncu prispeli v okolico Lipnice v Avstriji.¹¹²

Devetindvajsetega aprila 1945 je bila divizija, ki je bila nastanjena na območju Zagreba, dodeljena 91. korpusu (*XCI. Armeekorps*) armadne skupine E. Dobila je ukaz, da se deloma peš deloma prek železnice umika naprej. Četrtega maja se je večji del divizije zbral na območju Karlovca, kjer so jih naslednji dan napadli partizani. Divizija naj bi prek Ljubljane prodrla proti zahodu in rešila nemški 97. korpus.¹¹³

ARS, AS 1851, t. e. 26, informacijsko poročilo št. 905/45 OC štaba 9. korpusa, z dne 22. marca 1945.

¹¹¹ ARS, AS 1848, t. e. 45, depeša št. 691 OC štaba 9. korpusa, z dne 20. marca 1945; ARS, AS 1851, t. e. 103, informacijsko poročilo št. 20 OC Komande mesta Škofja Loka, z dne 21. marca 1945; ARS, AS 1851, t. e. 51, depeša OBOD-a VŠJ-u št. 43, z dne 18. marca 1945; ARS, AS 1848, t. e. 32, informacijsko poročilo št. 70 OC štaba 9. korpusa, z dne 28. marca 1945; ARS, AS 1848, t. e. 32, informacijsko poročilo št. 71 OC štaba korpusa 9. korpusa, z dne 12. aprila 1945; ARS, AS 1848, t. e. 32, informacijsko poročilo št. 72 OC štaba korpusa 9. korpusa, z dne 13. aprila 1945; ARS, AS 1851, t. e. 103, informacijsko poročilo št. 20 OC Komande mesta Škofja Loka, z dne 21. marca 1945; Klanjšček, *Deveti korpus*, 388–394; Zupanc, *Partizanska bolnišnica na Srednjem*, 144.

¹¹² ARS, SI AS 1851, t. e. 51, depeša GŠS VŠJ št. 91, z dne 25. aprila 1945; ARS, SI AS 1859, t. e. 9, obveščevalni pregled obveščevalnega oddelka štaba 4. armade JA, z dne 1. maja 1945; Križnar, *Jeseniško krožje*, 390.

¹¹³ INZS, Konec vojne 373, depeša vrhovnega poveljnika Jugovzhod za poveljnika zaledja Armadne skupine E, z dne 30. aprila 1945; Kumm, *Vorwärts Prinz Eugen*, 376.

7. SS-artilerijski polk je bil konec aprila v Zagrebu naložen na železniške vagoni in bil prek Zidanega Mosta poslan v Ljubljano. Prek Novega mesta so se proti Ljubljani 6. in 7. maja premikali tudi deli 14. SS-polka. Že pred tem se je po isti poti umaknil del 13. SS-polka, ki je na Ljubljanskem barju čakal do 5. maja in nato odšel proti Salzburgu. Šestega maja je 350-članska skupina divizije prodrla iz vasi Klanec prek Škofljice v Zalog, kjer je bila vse do 9. ure naslednjega dne, ko so deli slovenske 18. divizije ponovno zasedli Zalog. Esesovci so se takrat umaknili proti Lavrici.¹¹⁴

Viri in literatura

Viri

Archiv des Hamburger Instituts für Sozialforschung
izpis iz računalniške baze podatkov »SS-Frauen«, z dne 28. februarja 2014

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

fond ARS, SI AS 1483
fond ARS, SI AS 1605
fond ARS, SI AS 1621
fond ARS, SI AS 1622
fond ARS, SI AS 1641
fond ARS, SI AS 1753
fond ARS, SI AS 1827
fond ARS, SI AS 1843
fond ARS, SI AS 1846
fond ARS, SI AS 1848
fond ARS, SI AS 1851
fond ARS, SI AS 1856
fond ARS, SI AS 1859
ARS, SI AS 1876
ARS, SI AS 1877
ARS, SI AS 1878
ARS, SI AS 1897
ARS, SI AS 1912
ARS, SI AS 1931

Arhiv Slovenskega šolskega muzeja (ASŠM)

fond Osnovne šole, šk. L: Ljubljana (Bežigrad, Center, Moste – Polje)

Bundesarchiv (BArch)

fond RH 10 Generalinspekteur der Panzertruppen

¹¹⁴ ARS, SI AS 1851, t. e. 82, »Situacije za dan 7.V.1945 do 22. ure« OC štaba 7. korpusa, z dne 7. maja 1945; ARS, SI AS 1851, t. e. 83, »Informacijsko poročilo za čas od 25. aprila do 8. maja 1945« OC štaba 18. divizije, z dne 8. maja 1945.

Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA)

fond N 756, Wolfgang Vopersal, SS-Hauptlazarett Laibach

Inštitut za novejšo zgodovino Slovenije (INZS)

zapuščina dr. Toneta Ferenc, Nemška okupacija 154

zapuščina dr. Toneta Ferenc, Konec vojne 373

Osebni arhiv Klemena Kocjančiča (OAKK)

e-korespondenca z Günterjem Rauom, 6., 7. in 21. april 2016

korespondenca z Jaroslawom Wengerjem, 27. november 2014

korespondenca z Rüdigerjem W. A. Franzem, 14. januar 2016

Pfeiffer, Roland. Die SS-Unterführer-Schule Posen-Treskau, später Laibach. Rokopis, 2008

Pfeiffer, Roland. Die SS-Lazarett Laibach. Rokopis, 2013

The U.S. National Archives and Records Administration (NARA)

skupina RG 242, fond T354, roll R-606

Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Ljubljani (ZAL LJU)

fond 489 Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura

Časopisje in revijalni tisk

Slovensko domobranstvo (Ljubljana), 26. oktober 1944

Svobodna misel (Ljubljana), 25. marec 1994, 15–16

Spletni viri

Meinsma, Edwin, *The history of SS-Freiwilligen-Panzer-Grenadier-Brigade/Division*, *Nederland*, 2003, <http://www.waffen-ss.nl/nedgesch-e.php> (pridobljeno 28. decembra 2016).

Ministrstvo za finance Republike Slovenije, *Zgodovina palače Župančičeva 3*, http://www.mf.gov.si/si/o_ministrstvu/zgodovina_palace_zupanciceva_3/ (pridobljeno 28. decembra 2016).

Velikonja, Tine, Bitka, dolga kot življenje. *Zaveza* 25 (2001), http://www.zaveza.si/zaveza-t-25/#index.xml-body.1_div.3_div.1_div.6. (pridobljeno 27. decembra 2016).

Tiergartenstrass 4 Association, *Owinska Asylum and Fort VII*, 2009, http://tiergartenstrasse4.org/Owinska_Asylum_and_Fort_VII.html (pridobljeno 27. decembra 2016).

Literatura

Afiero, Massimiliano, *SS Fallschirmjäger: Il battaglione paracadutisti SS*. Vicchio: Editoriale Lupo, 2004.

Ambrožič, Lado, *Gubčeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1972.

Benedik, Božo, Nemški okupatorji v blejskih hotelih in vilah. *Kronika* 36, 1988, 96–100.

Bennett, Ralph, Knight's Move at Drvar: Ultra and the Attempt on Tito's Life, 25 May 1944. *Journal of Contemporary History* 22, 1987, 197–203.

Blood, Philip W., *Hitler's Bandit Hunters: The SS and the Nazi Occupation of Europe*. Washington: Potomac Books, 2006.

Borković, Milan, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška uprava 1941–1944. Knjiga druga (1943–1944.)*. Beograd: Sloboda, 1979.

Brajović, Petar S., *Konačno oslobođenje. Sjećanja i obrade*. Zagreb: Spekter, 1983.

Darovec, Jože, Lev Milčinski in Ladi Škerbinek, Psihiatrični zavod in njegovi pacienti med vojno: Primer »Poljanskega nasipa«. *Traditiones*, 1991, 183–197.

- Di Giusto, Stefano, *I reparti Panzer nell'Operationszone Adriatisches Küstenland (OZAK) 1943–1945: e le Panzer-Sicherungs-Kompanien in Italia = Panzer units in the Operationszone Adriatisches Küstenland (OZAK) 1943–1945: and the Panzer-Sicherungs-Kompanien in Italy*. Montafalcone: Edizioni della Laguna, 2002.
- Di Giusto, Stefano, *Operationszone Adriatische Kustenland: Udine, Gorizia, Trieste, Pola, Fiume e Lubiana durante l'occupazione tedesca 1943–1945*. Udine: Instituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione, 2005.
- Fajdiga, Mirko, *Bračičeva brigada: Na Štajerskem, Koroškem in Gorenjskem: II. del*. Maribor: Obzorja, 1994.
- Ferenc, Tone, Kapitulacija Italije in razoroževanje italijanske vojske. *Borec* 8–9, 1973, 425–443.
- Ferenc, Tone, Nemški okupator v Ljubljani. V: Vladimir Krivic, ur. *Ljubljana v ilegali: IV: Do zloma okupatorjev*, 187–229. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.
- Ferenc, Tone, Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik. V: Janko Gedrih et al., ur. *Zbornik občine Domžale*. Domžale: Kulturna skupnost, 1979, 171–221.
- Ferenc, Tone, Vseljudska vstaja v Slovenskem primorju po kapitulaciji Italije, *Borec* 2 (1969), 156–170.
- Grum, France, *Vetrinjska tragedija: V spomin nesmrtnim junakom, izdanim v Vetrinju od 27.–31. maja 1945 in pomorjenim za velike ideje svobode*. Ljubljana: Magnolija, 1991, 27–30.
- Gülland, Karl-Heinz, Der Sound der freien Welt: Gefangenschaft mit Dolce Vita am Adriastrand. V: Harald Stutte in Günter Lucks, ur. *Hitlers vergessene Kinderarmee*, 125–129. Reinbek bei Hamburg: Rowolt Taschenbuch Verlag, 2014.
- Guštin, Damijan, *Za zapahi: Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Hoffmann, Joachim, *Die Tragödie der »Russischen Befreiungsarmee« 1944/45: Wlassow gegen Stalin*. München: Herbig, 2003.
- Isaković-Rade, Radoslav, *Kosovelova brigada*. Ljubljana: Odbor Kosovelove brigade, Partizanska knjiga, 1973.
- Ivanc, Blaž, Vojna bolnišnica v Ljubljani. V: Lovro Šturm, ur., *Brez milosti: Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem*, 22–45. Ljubljana, Nova revija, 2000.
- Janša-Zorn, Olga, Zgodovina blejskega turizma od začetkov do leta 1941. *Kronika* 32, 1984, 182–196.
- Kanoni, Črt, *Moj oče, psihiater Kanoni*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2012.
- Kanoni, Črt, *Od blaznice do klinike: 1881–2011: 130 let slovenske psihiatrije*. Ljubljana: samozaložba, 2011.
- Kladnik, Tomaž, *Slovenska partizanska in domobranska vojska: Od ustanovitve do konca 2. svetovne vojne*. Ljubljana: Defensor, 2006.
- Kladnik, Tomaž, Vojaško usposabljanje podčastnikov in častnikov v Slovenskem domobranstvu. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1–2, 2001, 171–208.
- Klanjšček, Zdravko, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1999.
- Kocijan, Lado, Sklepne operacije in boji v osrednji Sloveniji. V: Zdravko Klanjšček, ur. *Kako se je končala druga svetovna vojna na Slovenskem*, 35–49. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2001.
- Kociper, Stanko, *Kar sem živel: Spomini*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Kocjančič, Klemen, Between Vlasov and Himmler: Russian SS-Sonder-Regiment I »Waräger« in Slovenia, 1944–45. *The Journal of Slavic Military History* 30, 2017, 50–60.
- Kranjec, Silvo, »Pol stoletja III. ljubljanske gimnazije.« *Kronika* 7, 1959, 107–116.
- Križnar, Ivan, *Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem*. Jesenice, Ljubljana: Okrožni odbor aktivistov OF, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2000.

- Križnar, Ivan, *Osvobojeno ozemlje na Gorenjskem 1943* (2), *Svobodna misel* (Ljubljana), 25. marec 1994, 15–16.
- Križnar, Ivan, *Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju: 1941–1945*. Škofja Loka: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2003.
- Kumm, Otto, »Vorwärts Prinz Eugen!«: *Geschichte der 7. SS-Freiwilligen-Gebirgs-Division »Prinz Eugen«*. Osnabrück: Munin-Verlag, 1978.
- Lah, Borivoj, *Ljubljanska brigada*. Ljubljana: Odbor skupnosti borcev Ljubljanske brigade, 1990.
- Lehmann, Rudolf, *The Leibstandarte II: 1 SS Panzer Division Leibstandarte Adolf Hitler*. Winnipeg: J. J. Fedorowicz Publishing, 1988.
- Levičnik, Karel, *Artileristi prekomorci*. Nova Gorica: ČZP Soča, 1968.
- Makuc, Dorica, *In gnajili boste nemško zemljo*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1990.
- Martelanc, Jožko, *Goriška fronta 1943*. Nova Gorica: Območno združenje borcev in udeležencev v NOB, Organizacijski odbor za praznovanje 60-letnice Goriške, 2003.
- Matovic, Ivo, ur., *Za pobjedu i slobodu: Drvarska operacija: Učesnici govore*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986.
- McNab, Chris, *World War II Data Book: The SS, 1923–1945*. London: Amber Books, 2009.
- Michaelis, Rolf, *Das SS-Fallschirmjäger-Bataillon 500/600*. Eggolsheim-Bammersdorf: Dörfler Verlag, 2009.
- Michaelis, Rolf, *Die Gebirgs-Divisionen der Waffen-SS*. 2. Aufl. Berlin: Michaelis, 1998.
- Milius, Adolf in Siegfried Kunzmann, *Fallschirmjäger der Waffen-SS im Bild*. Osnabrück: Munin Verlag, 1986.
- Mišković, Petar, *Bitka za Drvar: 1944–1974*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1974.
- Mladjenović, Lj., *Nenavaden dokument v vili »Kopaonik«*. *Borec* 3, 1962, 121.
- Mlakar, Boris, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945: Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Munoz, Antonio J., *Forgotten Legions: Obscure Combat Formations of the Waffen-SS*. Boulder, Colorado: Paladin Press, 1991.
- Nikolić, Kosta, *Obračun Titova režima s jugoslavenskim monarhističkim protukomunističkim snagama na kraju Drugog svjetskog rata*. *Časopis za suvremenu povijest* 3, 2012, 631–650.
- Pavlin, Mile, *Jeseniško-bohinjski odred*. Ljubljana: Odbor Jeseniško-bohinjskega odreda in Partizanska knjiga, 1970.
- Pediček, Franc, *V močniku revolucije: Podobe iz medvojskinih dni*. Ljubljana: samozaložba, 2005.
- Petelin, Stanko, *Enaintrideseta divizija*. Ljubljana: Borec in Partizanska knjiga, 1985.
- Petelin, Stanko, *Gradnikova brigada*. Ljubljana: Borec in Naša obramba, 1983.
- Poprzeczny, Joseph, *Odilo Globocnik, Hitler's Man in the East*. Jefferson and London: McFarland & Company, 2004.
- Pucher, Siegfried J., »... in der Bewegung führend tätig«. *Odilo Globocnik – Kämpfer für den »Anschluss«, Vollstrecker des Holocaust*. Klagenfurt/Celovec: Drava Verlag, 1997.
- Rieger, Berndt, *Creator of Nazi death camps: The Life of Odilo Globocnik*. Edgware: Vallentine Mitchell, 2007.
- Rijavec, Leopold, *Ljubljanske bolnišnice: Prispevek k njihovi zgodovini*. Ljubljana: Uprava klinične bolnišnice, 1960.
- Roberts, Walter R., *Tito, Mihailović and the Allies, 1941–1945*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1973.
- Rüdiger W. A. Franz, *Kampfauftrag: »Bewahrung«: Das Fallschirmjäger-Bataillon 500/600*. Selent: Pour le Mérite, 2010.
- Samcevič, Andrej Andreevič, *Rusi i Ukrajinci u oružanima snagama Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945*. Zagreb: Despot Infinitus, 2015.

- Самцевич, Андрей Андреевич, Полицейски батальон фон Семенова - 'образовая часть' русских фольсдойче, *Војноисторијски гласник* 1, 2017, 137–155.
- Sever, Franc, *Past na Menini planini: Kako smo prelisčili XIV. SS-divizijo Galizien na Menini planini*. Celje: Fit Media, 2009.
- Simšič-Jelen, Jože, Bojna pot 29. hercegovaške divizije do Ljubljane. *Vojnogodovinski zbornik* 43, 2011, 77–78.
- Smrke-Jošt, France in Slavko Dokl, *Suha krajina v ognju*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1989.
- Stepančič, Miroslav, Nemačka ofanziva »Prolom oblaka«: I in II etapa, *Voјnoistorijski glasnik* 5, 1965, 3–54.
- Stepančič, Miroslav, Nemačka ofanziva »Prolom oblaka«: Treća etapa. *Voјnoistorijski glasnik* 6, 1965, 29–82.
- Strle, Franci, *Tomšičeva brigada: 1943*. Ljubljana: RK ZRVS Slovenije in Naša obramba, 1989.
- Strle, Franci, *Veliki finale na Koroškem*. Ljubljana: samozaložba, 1976.
- Šarac, Darko, Vojaški kompleksi v Ljubljani in njihove spremembe skozi čas: Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani, 2009.
- Šimac, Miha, Vojaška zdravstvena in duhovna oskrba v Ljubljani 1914–1918. V: Miha Šimac in Katarina Keber, »*Patriae ac humanitati*«: *Zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte*, 13–152. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- Škerl, France, *Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945: Prispevki k zgodovini Ljubljane v letih fašistične in nacistične okupacije*. Ljubljana: Borec, 1964.
- Šmit, Jože, Rado Bordon in Albert Klun, *Peta prekomorska brigada: Ivana Turšiča – Iztoka*. Nova Gorica: ČZP Soča, 1969.
- Šorn, Mojca, V ljubljanskih šolah od aprila 1941 do osvoboditve. V: Žarko Lazarevič in Aleksander Lorenčič, ur. *Podobe modernizacije: Poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*, 297–317. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.
- Šorn, Mojca, *Življenje ljubljancev med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Štampohar, Anton, Zlom Italije in nemška ofenziva na Dolenjskem: Nadaljevanje. *Borec* 11, 1973, 595–597.
- Šturm, Lovro, Življenjske usode nekaterih večjih skupin in posameznikov iz vrst bolnih, ranjenih in invalidnih povojnih ujetnikov. V: *Brez milosti: Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem*, 67–77. Ljubljana, Nova revija, 2000.
- Terzić, Velimir, ur. *Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije 1944–1945*. Beograd: Voјnoistorijski inštitut Jugoslovanske narodne armije, 1957.
- Tessin, Georg, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945: Erster Band: Die Waffengattungen– Gesamtübersicht*. Osnabrück: Biblio Verlag, 1977.
- Timofeev, Alexey, *Splintered Wind: Russians and the Second World War in Yugoslavia*. Moscow: Modest Kolerov, 2014.
- Tomšič, Janez, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki*. Piran, Ljubljana: Odbor slovenski partizanskih pomorščakov in Partizanska knjiga, 1974.
- Truppenkameradschaft der 16. SS-Panzer Grenadier-Division Reichsführer-SS Divisionsgeschichtliche Arbeitsgemeinschaft, »*Im gleichen Schritt und Tritt*«: *Dokumentation der 16. SS-Panzer Grenadierdivision »Reichsführer-SS«*. München: Schild-Verlag, 1998.
- Valenčič, Vlado, *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, Partizanska knjiga, 1989.
- Zeng IV, H. L. de, History of the Serbian Volunteer Corps. *Siegrunen* 28, 1982, 44–54.
- Zupanc, Ciril, *Partizanska bolnišnica na Srednjem, Jadranski koledar*, 1976, 143–156.

- Zupančič, Bogo, *Usode ljubljanskih stavb in ljudi: 1–24*. Ljubljana: KUD Polis, 2005.
- Zupančič, Bogo, *Usode ljubljanskih stavb in ljudi: 25–48*. Ljubljana: KUD Polis, 2006.
- Žigon, Matjaž, *Leseni oklopnjak: Dnevnik domobranca Rajha*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1986.

SUMMARY

Waffen-SS Troops and Institutions in Ljubljana between 1943 and 1945

Klemen Kocjančič

By surveying and analysing wartime documents and the press, the author presents Waffen-SS troops and institutions in the area of modern-day Ljubljana between 1943 and 1945, when the area was occupied by Germans during World War II. A part of modern-day Ljubljana, namely Šentvid, was occupied by Germans immediately after the end of the April War in 1941. However, it was only after the Kingdom of Italy's capitulation in September 1943 that Waffen-SS troops and institutions were sent to Ljubljana. Being Slovenia's largest city and thus holding an important geostrategic position, Ljubljana became Slovenia's largest garrison town of the German occupying forces. Troops that were actively involved in combats with Slovene partisans stayed in Ljubljana (e.g. the 1st SS-Sonder-Regiment Waräger) to rest and re-man, the most famous being the 500th SS-Parachute Regiment, as well as troops that were established here (the largest one being the 16th SS-Panzergrenadier Division "Reichsführer-SS") or trained new members, the most important of which was the SS Non-Commissioned Officers School. Additionally, institutions that were unique in Slovenia and former Yugoslavia operated in Ljubljana, i.e. the SS Military Hospital. With their presence and involvement in combats, the SS troops in Ljubljana played a certain role in Slovenia during World War II; however, their presence was not decisive for the course of the war.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 74 | 2020 | št. 3-4 (162) | str. 289–560